

જૈનતત્ત્વજ્ઞાન, સાહિત્ય, કલા અને ઇતિહાસના વિષયો અર્થતું
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું
માસિક મુખપત્ર

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

ક્રમાંક ૧૫

તંત્રી
શાહ ચીમનલાલ ગોકળદાસ

વર્ષ ૨]

[અંક ૩

ACHARYA SRI KAILASSAGARSURI GYANMANDIR
SHREE MAHAVIR JAIN ARADHANA KENDRA
Koba, Gandhinagar - 382 007.
*Ph. : (079) 23276252, 23276204-05
Fax : (079) 23276249

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

(માસિક પત્ર)

વિષય-દર્શન

૧. શ્રી નેમિનાથસ્તોત્રમ્ :	આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપદ્મસૂરિજી	: ૮૫
૨. દિગંબરોની ઉત્પત્તિ :	આચાર્ય મહારાજ શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી	: ૮૮
૩. સમીક્ષામ્રમાવિષ્કરણ :	આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલાવણ્યસૂરિજી	: ૯૨
૪. હીરવિહારસ્તવ :	મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી	: ૯૬
૫. દિગંબર શાસ્ત્ર કૈસે બનેં :	મુનિરાજ શ્રી દર્શનવિજયજી	: ૯૯
૬. ચંદ્રાવતીનો ઇતિહાસ :	મુનિરાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી	: ૧૦૨
૭. ઠેરનોની અર્ધિંસા અને દંડનાયક આશુ :	શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ શેઠકસી	: ૧૦૮
૮. સાધુમર્યાદાચક્રક :	શ્રીયુત અગરવન્દજી નાહટા	: ૧૧૨
૯. વસંતવિદ્યાસ :	શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવામ	: ૧૧૪
૧૦. શ્રીઅયોધ્યાનગરી :	આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપદ્મસૂરિજી	: ૧૧૯
૧૧. પુરાતન ઇતિહાસ અને સ્થાપત્ય :— (૧) પ્રાચીન લેખસંગ્રહ (૪ લેખો) :	મુનિરાજ શ્રી જયંતવિજયજી	: ૧૨૨
૧૨. સમાચાર અને સ્વીકાર		: ૧૨૪ ની રામે

સૂચના

જે શ્રાહકોનું લવાજમ આં અકે પૂરું થતું હોય તેમણે “શ્રીમહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક” મેળવવા માટે તથા વી. પી. ખર્ચના ચાર આના ખચાવવા માટે લવાજમના બે રૂપિયા મનીઓર્ડરથી વેળાસર મોકલી આપવા.

જે પૂજ્ય મુનિરાજેને “શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ” મોકલવામાં આવે છે તેઓશ્રીએ ચતુર્માસ પૂર્ણ થતાં, વિહાર દરમિયાન, પોતાનું નવું નવું સરનામું, દર માસની શુદ્ધી ખીજ પહેલાં, જણાવતા રહેવાની કૃપા કરવી. જેથી માસિક ગેરવડલે ન જતાં વખતસર મળી જાય.

લવાજમ—

સ્થાનિક ૧-૮-૦, બહારગામનું ૨-૦-૦

છુટકે નકલ—

૦-૩-૦

णमो त्थु णं भगवओ महावीरस्स

सिरि रायनयरमज्जे संमोलिय सव्वसाहुसंसइयं । पत्तं मासियमेयं भव्वाणं मग्गयं विसयं ॥१॥

卐 श्री जैन सत्य प्रकाश 卐

अण्णाणाम्गाहदोसगतथमइणा कुव्वंति जे धम्मिए,
अकम्बेवं खलु तेसिमागमगयं दाउं विमिदुत्तरा।
सोउं तिथयगममथ्विसए चे भेऽहिलोसा तथा,
वाइजा प्पवरं पसिद्वजइणं सच्चप्पयासं मुया ॥ २ ॥

पुस्तक २

अंक ३

विक्रम संवत् १९९२ :

वीर संवत् २४९२

: सन १९३९

(प्रथम) आश्विन शुक्ल पंचमी

मंगलवार

ऑक्टोबर २०

श्री गौतमस्वामि स्तोत्रम्

कर्ता—आचार्य महाराज श्रीविजयपद्ममूरिजी

॥ आर्यवृत्तम् ॥

णमिअण महावीरं—मुगुणगरिट्ठं च णेमिमूरिवरं ॥
सिरिगोयमगणितुत्तं—करेमि वरजोगखेमदयं ॥ १ ॥
सिरिवीरपह् होत्था—तिखंडराया जया णियाणवला ॥
तइया जो खलु आसी—करुणद्धि सारही समओ ॥ २ ॥
बंधुविसाहाणंदा—मरिअणं सीहभावसंपत्तो ॥
माहीअ तं च णिवई—पुव्वभवुक्किट्टदोसेणं ॥ ३ ॥
तइया य णमुक्कारं—मरंतसीहस्स सवणमज्झंमि ॥
जो य मुणावीअ मुया—तं पुज्जं गोयमं वंदे ॥ ४ ॥
दव्वजिणो सिरिवीरो—जइआ सिद्धत्थणंदणो जाओ ॥
तइआ जो पुहवीए—संपण्णो तणयभावेणं ॥ ५ ॥

विष्णो सिरिवसुभूई-जस्स पियामगहगोव्वरे गामे ॥
 गोयमगुत्तखभाणू-जाओ जो जिट्टणक्खत्ते ॥ ६ ॥
 पढमं वरसंठाणं-संहणणं जस्स तारिसं परमं ॥
 सत्तकरुस्सेहतणुं-तमिंदभूईं सया वंदे ॥ ७ ॥
 चउदसविज्जाकुसलो-पणसयसीसे य जो भणावेए ॥
 वाइसहाए विइओ-वायविहाणे सुदक्खमई ॥ ८ ॥
 पण्णासवरिसमाणो-गिहिपरिआओ य जस्स परिकट्ठिओ ॥
 जो मज्झिमपावाए-समागओ जण्णकज्जट्टं ॥ ९ ॥
 वइसाहे वरमासे-सियपक्खिक्कारसीइ पुव्वत्ते ॥
 महसेणवणुज्जाणे-दिक्खा समओ सुहो जस्स ॥ १० ॥
 णियवेयपयत्थाणं-सव्वण्णुविसिट्ठवीरवयणेणं ॥
 सोच्चा विणिच्छियत्थे-पव्वइओ सीसपरिवरिओ ॥ ११ ॥
 जो छट्ठछट्ठणिययं-तवं कुणंतो वि ख्वलद्धिवलो ॥
 सज्झाणमंडियं-तं गणहरगोयमं वंदे ॥ १२ ॥
 अट्ठीसइलद्धिगयं-जुगप्पहाणं पहाणचउणाणिं ॥
 गुणगणरयणणिहाणं-गणहरसिरिगोयमं वंदे ॥ १३ ॥
 चउदससहसमुणीणं-जो पढमो वारसंगहरविउहो ॥
 कारुणपुण्हियओ-तं गणहरगोयमं वंदे ॥ १४ ॥
 जेणं दिण्णा दिक्खा-पयच्छए केवलं मुणिंदाणं ॥
 अच्चभुयमाहप्पं-तं गणहरगोयमं वंदे ॥ १५ ॥
 तीसं वासाइ कया-अण्णभावेण जेण गुरुभत्ती ॥
 कणयस्इं विण्णवरं-तं गणहरगोयमं वंदे ॥ १६ ॥
 जस्स य जीवणचरियं-अणुकरणिज्जं मुणिंदसंवेणं ॥
 पत्थाणज्झाणगयं-तं गणहरगोयमं वंदे ॥ १७ ॥
 णियलद्धीइ करेज्जा-अट्ठावयपव्वयस्स जो जत्तं ॥
 तम्मि भवे सो होज्जा-सिद्धो इय वीरवयणाओ ॥ १८ ॥
 विहिया जत्ताजेणं-तहेव भत्तिप्पमोयकलिणं ॥
 एवं सिक्कयसङ्गं-तं गणहरगोयमं वंदे ॥ १९ ॥

कृत्तियवरसियपक्खे-पढमे दियहे प्पहायसमयम्मि ॥
 जो सव्वण्णु जाओ-तं गणहरगोयमं वंदे ॥ २० ॥
 सिरित्रीरपट्टगयणे-दिणयर भाणंददेसणापण्णं ॥
 आणाईयसहावं-गणहरसिरिगोयमं वंदे ॥ २१ ॥
 वारससमपरियाओ-केवल्लिभावेण जस्स विक्खाओ ॥
 वाणवड्वरिस्समाणं-संपुण्णं जीवियं जस्स ॥ २२ ॥
 पाओन्नगमणभावे-मासियभत्तेण रायगिहणयरं ॥
 संपण्णसिद्धिसंगं-गणहरसिरिगोयमं वंदे ॥ २३ ॥
 अमरणरिंदा णिच्चं-जं पणमंति प्पहाणपुण्णपयं ॥
 सो सिरिगोयमसामी-संघगिहे मंगळं कुज्जा ॥ २४ ॥
 मृग्गदियनामधिज्जा-आयरिया जोगसुद्धिदित्तिहरा ॥
 णामं जस्स पसत्थं-आअंति लहन्ति सच्चसुहं ॥ २५ ॥
 तं नत्थि भुवणमज्जे-सिज्जिज्जा जं न गोयमस्सरणा ॥
 सिरिगोयममप्पभवा-पणट्टपावा सरंति णरा ॥ २६ ॥
 पण्णरसतावसपत्थं-प्पयाणसत्तं सुवण्णकयकमळे ॥
 सीहासणे निसण्णं-वंदे गुरुगोयमं विहिणा ॥ २७ ॥
 वासवसेवियचरणं-छत्तत्तयचामराइकयसोहं ॥
 जेणं मुररुक्खाई-पराजिया सप्पहावेणं ॥ २८ ॥
 तं गुरुगोयमसामिं-अच्चंति णमंति लद्धपुण्णभरा ॥
 सयउस्सवा य तेसिं-चित्तत्थो गोयमो जेसि ॥ २९ ॥
 जुम्मणिहिग्गहसोम-प्पमिण्ण वरिसेऽन्नभद्वयमासे ॥
 सियपंचमिंदुवारे-पुण्णे सिरिरायनयरम्मि ॥ ३० ॥
 सिरिगोयमपहुथुत्तं-गुरुवरसिरिणेमिमूरिसीसेणं ॥
 पउभेणायरिण्णं-विहियं प्पमणंतु भव्वयणा ॥ ३१ ॥
 लच्छीप्पहपढणट्टं-रयणा थुत्तस्स भव्वभद्वयरा ॥
 पढणाऽऽयण्णभावा-सव्वेसिं सव्वओ सुहया ॥ ३२ ॥

દિગંબરોની ઉત્પત્તિ

લેખક: આચાર્ય મહારાજ શ્રીમત સાગરાનંદસૂરિજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

કદાચ કોઈ મહાનુભાવને એવો પ્રશ્ન થઈ આવે કે આ પ્રમાણે અત્યાર સુધી જે હકીકત સંબંધી વિચાર કરવામાં આવ્યો છે તે કેવળ મતાગ્રહના ચક્ષુમાને જ આભારી છે. આપણે દુનીયામાં હમણાં જોઈએ છીએ કે વસ્તુ ગમે તેવા પ્રકારની હોય અને તે વસ્તુનું અવલોકન કરનાર માણસ પણ ગમે તેવા પ્રકારનો હોય પરંતુ જો તેણે જુદા રંગના જ ચક્ષુ અડાવ્યા હોય તો બધું જુદા જ રંગનું દેખાય છે, અને વસ્તુ પોતાના મૂળ રૂપમાં તેને દેખાતી જ નથી. કમળાથી પીડાતો માણસ કે પીળા ચક્ષુમાને ધારણ કરનાર માણસ સફેદ વસ્તુને પણ રંગીન કહે છે એ આપણા સ્વાનુભવની વાત છે. તેવી જ રીત અહીં પણ કેમ ન થયું હોય કે સ્વમતના આગ્રહના ચક્ષુમાની અંદરથી કેવળ પોતાનું તે જ સારું એવો ખ્યાલ શ્વેતાંબરોને થયો હોય અને તેથી દિગંબરોની માન્યતાઓનું ખંડન કરતા હોય. પરંતુ આવા પ્રશ્નને અહીં લેશ પણ અવકાશ નથી, કારણ કે કેવળ દિગંબર ભાઈઓ જ, કે જેઓ વ્યવહાર અને પ્રરૂપણા એ બંને દૃષ્ટિએ તેમ શાસનથી દૂર થયેલા છે તેઓનો જ અચેલકપણાનો એકાન્ત આગ્રહ છે, અને સચેલક તરીકે કોઈ પણ સાધુ હોય જ નહીં એવું એકાન્ત પ્રરૂપણ પણ તેઓ જ કરે છે. એટલે આવા એકાન્તપણાના કદાગ્રહના ચક્ષુમા તો એમની પાસે જ છે. શ્વેતાંબરોએ તો આવો એકાન્ત આગ્રહ કર્યો જ નથી. કારણ કે જો એવો એકાન્ત આગ્રહ શ્વેતાંબરોએ રાખ્યો હોત તો તેઓ પણ દિગંબર ભાઈઓની સાફક એમ જ પ્રરૂપણા કરત કે સચેલકપણા (વસ્ત્રસહિતપણા) સિવાય કદી પણ મોક્ષ કે મોક્ષના પરમ સાધનરૂપ સાધુતા સંભવે જ નહીં. પણ આવી, અનેકાન્ત-વાદના પરમ પવિત્ર સિદ્ધાંતના મૂળમાં જ કુઠારાઘાત કરનારી, વાત કદી પણ તેઓએ કરી જ નથી—તેઓ કરી શકે પણ નહીં !

વળી એક વસ્તુ એ પણ ભૂલવા જેવી નથી કે જો દિગંબર સંપ્રદાય-માંથી શ્વેતાંબર સંપ્રદાય નીકળ્યો હોત તો જરૂર શ્વેતાંબર સંપ્રદાય સચેલકતા (વસ્ત્રસહિતપણા) નો ખૂબ ખૂબ આગ્રહ રાખત અને પ્રરૂપણા

૧૯૯૨

દિગંબરોની ઉત્પત્તિ

૮૯

કરત કે વસ્ત્રસિવાય કોઈની પણ મુદ્ધિ થાય જ નહિ. અને આવી પ્રરૂપણા કરવાના હેતુ તરીકે ઉપકરણપણું જણાવી શકત. અર્થાત્ એમ કોઈ પણ કાર્યની મુદ્ધિ તેના સાધન વગર થતી જ નથી તેમ મોક્ષમાર્ગના સાધનરૂપ જે ચારિત્ર કે જે અહિંસાહિસ્વરૂપ છે તે અહિંસાહિના પાલન માટે રજોહરણુ, મુખવસ્ત્રકાદિ ઉપકરણો છે. અને એ ઉપકરણો વગર ન જ આલી શકે એમ જણાવી શકત. આ બાબતમાં એમ ન કહી શકાય કે કાયોત્સર્ગ આહિમાં રહેલા મુનિવરોના રજોહરણુદિ નિર્વ્યાપાર છે માટે તેની વ્યર્થતા છે. કારણ કે જ્યણુમુદ્ધિ એ જ ચારિત્ર છે અને જ્યણુમુદ્ધિથી જ્યણુ કરવા માટે જ ઉપકરણો રાખેલાં છે. એટલે સાધન જે રખાય તે સાધકતાની મુદ્ધિથી જ રખાય છે, માટે સાધનો તો સાધકતાની મુદ્ધિનાં ઘોતક છે તેથી સાધનરહીત માણસ સાધકપણુની મુદ્ધિમાં જ નથી એમ સ્પષ્ટ થાય છે. વળી શ્વેતાંબરો એમ પણ કહી શકત કે સિદ્ધદશામાં ચારિત્રમોહનીય કર્મોના ક્ષય થઈ ગયો છે છતાં ત્યાં ચારિત્રનાં સાધનો નથી તેથી જ ત્યાં ચારિત્ર નથી. દુનીયામાં પણ આપણે જોઈએ છીએ કે ધનુર્ધરની સર્વ કળામાં પારગામી માણસ પણ ધનુષ્યના અભાવમાં પોતાની કળાનો ઉપયોગ કરી શકતો નથી, કે પોતાની કળા દેખાડી શકતો નથી. અતિ નિપુણ એવો પણ ચિત્રકાર રંગ, પીંછી કે કાગળ વગર પોતાની કળાનું પ્રદર્શન કરી શકતો નથી. માટીનાં વાસણો બનાવવામાં અત્યંત હુંશિયાર એવો પણ કુંભાર જો તેની પાસે તેને ઉપયોગી અને જરૂરી બધાં સાધનો ન હોય તો શું કરી શકે છે? આ અને આવાં બીજાં ઉદાહરણો અને અનેક યુક્તિઓથી શ્વેતાંબર સંપ્રદાય, (જો તે દિગંબર સંપ્રદાયમાંથી જ ઉત્પન્ન થયો હોત તો) જરૂર સવસ્ત્રપણુનો આગ્રહ કરત અને સાથે સાથે સ્વલિંગે જ સિદ્ધ થઈ શકે એમ સાબિત કરત. પરન્તુ જે સંપ્રદાય શ્રી જિનભાષિત મૂળ સિદ્ધાંતને માનતો હોય, અને જેને કેવળ બીજાની વાતને તોડી પાડવાની બાતર જ અનેકાન્તવાદના સ્વસિદ્ધાંતને તિલાંજલી આપીને પણ પોતાનો કહોંઠો ખરો કરવાની ખોટી ભાવના ન હોય, તે શ્વેતાંબર સંપ્રદાય આવી પ્રરૂપણા ન જ કરે એ સમજી શકાય એવું છે! કારણ કે તે બાણે છે કે કેવળ મુદ્ધિવાદ કરતાં શ્રદ્ધાવાદમાં જ ધર્મની પ્રાપ્તિ છે. જેઓને વીતરાગ સર્વજ્ઞ પ્રભુના વચન ઉપર શ્રદ્ધા છે તેઓ તો બરાબર સમજે છે કે અનુમાનાહિની સિદ્ધિ તો માત્ર સંવાદકપણે જ કાર્ય કરી શકે છે. પણ વિધાયક તરીકે કાર્ય કરી શકતી નથી એટલે કે અમુક વસ્તુની પુષ્ટિમાં અનુમાન જરૂર ઉપયોગી થઈ પડે પરન્તુ કોઈ સિદ્ધાન્તનું વિધાન કરવા જેટલી એની શક્તિ નથી જ. અને તેથી જ શ્વેતાંબર સંપ્રદાયે મુદ્ધિપ્રેરિત

અનુમાનાદિની, ઉપર કહેલ, યુક્તિઓનો આશ્રય ન લીધો અને સચેત્વતામાં જ સિદ્ધિ છે એવો આગ્રહ ન રાખ્યો. શ્રવેતાંબરોનો અચેત્વકતામાં અને સ્વલિંગમાં જ આવા એકાંત આગ્રહનો અર્થ અભાવ અને દિગંબરોની અચેત્વકપણામાં અને સ્વલિંગમાં જ મુક્તિની એકાંત માન્યતાઃ એ બે જ વસ્તુ ઉપર બંને યોગ્ય અને નિષ્પક્ષ વિચાર કરવામાં આવે તો તરત જ સમજી શકાય કે કોણ મૂળ હતું અને કોણે પાછળથી સ્વકલ્પિત પ્રરૂપણ કરી !

પ્રસંગવશાત્ ઉપર કહેલ અનુમાનાદિકની શક્તિ સંબંધી શ્રેયોક્તિ વિચાર કરી લઈએ ! ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે અનુમાનાદિકનું કાર્ય સંવાદકપણાનું છે પણ નહીં કે વિધાયકપણાનું ! વસ્તુસ્થિતિ આવી હોવાના કારણે જ પરિતોએ હેતુવાદને પદાર્થજ્ઞાનમાં અથવા અતીન્દ્રિય પદાર્થના નિશ્ચયમાં કારણ તરીકે માનવાનો ઇન્કાર કર્યો છે ! શાસ્ત્રીય પદાર્થના જ્ઞાનમાં હેતુવાદને બીજા નંબર આપેલો છે, અને શ્રદ્ધાને પહેલો નંબર આપવામાં આવ્યો છે તે ઉપરથી સહેજે સમજી શકાય કે શ્રદ્ધા શું ચીજ છે, એનો ખાસ ઉપયોગ શું છે અને એનું મહત્વ કેટલું બધું છે. આજ્ઞા-આહ્ય અને હેતુઆહ્ય એ બે પ્રકારના પદાર્થોમાં પણ હેતુઆહ્ય કરતાં આજ્ઞા-આહ્યને પ્રથમ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. અથવા તો બહુ વિચાર કરીએ તો એમ પણ કહીએ કે હેતુઆહ્ય એ કોઈ સ્વતંત્ર ભેદ જ નથી પરંતુ આજ્ઞાઆહ્યનો પેટા ભેદ જ છે. આ સ્થાને એવી શંકા ન કરવી કે ત્રિકાળાભાષિત શ્રી જૈનશાસનના હિસાબે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ એમ બે પ્રકારે પદાર્થોનું સમ્યક્જ્ઞાન માન્યું છે તો પછી પ્રરૂપણા હાયક પદાર્થોનો નિશ્ચય કરાવતી વખતે આજ્ઞાઆહ્ય એટલે આગમીય અને હેતુઆહ્ય એટલે આનુમાનિક એમ આગમ અને અનુમાન એ બે જ પ્રકાર કેમ રાખ્યા ? આવી શંકા નહીં કરવાનું કારણ એ છે કે જેઓ અતીન્દ્રિય જ્ઞાનને ધારણ કરનારા છે તેઓ પર્યક્ષ-દર્શક ગણાય છે અને તેવા દર્શકોને ઉપદેશ્યની કોટીમાં ગણવાના હોતા નથી. આ માટે સૂત્રકાર ફરમાવે છે કે ઉદ્દેસાં પાસગસ્ત નત્વિ અર્થાત્ પર્યક્ષેને ઉપદેશ હોય નહિ. જેઓને અતીન્દ્રિયજ્ઞાન નથી તેઓ માત્ર મતિ અને શ્રુતજ્ઞાનના માલિક હોય છે અને તેવા શ્રોતા પુરુષોનું જે ઈન્દ્રિયાદિ પ્રત્યક્ષ હોય છે તે વ્યવહારથી પ્રત્યક્ષ ગણાયા છતાં પરમાર્થથી પરોક્ષ જ ગણાય છે એટલું જ નહીં પણ સ્મરણાદિક અનેક પ્રકારનું જ્ઞાન પરોક્ષ જ્ઞાન કહેવાય છે. શ્રોત્રાદિ જ્ઞાનેને લૈંગિક ગણીને જ પરોક્ષમાં ગણેલ છે. તત્ત્વાર્થસૂત્રકારના આગે પરોક્ષ એ સૂત્રને માનનારા દિગંબર ભાઈઓ પણ આ વાતનો નિષેધ કરી શકે એમ નથી.

આ વાતને અત્રે જ ટૂંકાવી મૂળ વિષયમાં આવતાં એમ કહેલું જોઈએ કે શ્વેતાંબરોએ મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે વચ્ચસહિતપણાનો આગ્રહ નથી રાખ્યો એટલું જ નહીં પરંતુ તેમણે સ્વલિંગે સિદ્ધ, અન્યલિંગે સિદ્ધ અને ગૃહલિંગે સિદ્ધનો બહુ જ વિશાળ અને ઉદાર સિદ્ધાંત સ્વીકારેલો છે. તેઓ માને છે કે વ્યવહારથી કે દ્રવ્યથી એ ત્રણમાંથી ગમે તે લિંગ હોય તો પણ તે મોક્ષમાર્ગ, કે જેનો સિદ્ધો સંબંધ આત્માના પરિણામ સાથે જ છે તેને બાધક થતાં નથી. એટલે કે જેવી રીતે સ્વલિંગે સચેલકાદિપણે જીવ મોક્ષને સાધી શકે છે તેવી રીતે સ્વલિંગાદિરૂપ સચેલકપણું ન હોય તો પણ મોક્ષને સાધી શકે છે. આટલી હદ સુધીની ઉદારતા દિગંબર સંપ્રદાયને માન્ય સિદ્ધાંતમાં કયાંય મળતી નથી. એ જ જણાવે છે કે શ્વેતાંબરો દિગંબરોમાંથી નીકળ્યા નથી તેમજ તેમને દિગંબરોની માફક સચેલકપણાનો એકાંત આગ્રહ પણ નથી.

આપણે જોઈએ છીએ કે કોઈ માણસ એક પ્રાચીન વસ્તુથી જુદો પડીને નવી વસ્તુનો સ્વીકાર કરે છે ત્યારે તેને પોતાની નવી માન્યતાને સુરક્ષિત બનાવવા માટે એની આસપાસ અનેક પ્રકારના આગ્રહો અને કદાચહોની વાડ ઉભી કરવી પડે છે. આ જ પ્રમાણે જુની માન્યતાઓમાંથી નવાપણે નીકળેલા દિગંબરોને પણ પોતાનું સ્થાન સુરક્ષિત અને મજબૂત બનાવવાના આશયથી દિગંબરપણા-અચેલકપણા-નો, શ્રીજિનપ્રરૂપિત શાસનનના મુખ્ય મૂળરૂપ અનેકાંતવાદના પરમ પવિત્ર સિદ્ધાંતની અવગણના કરીને પણ, એકાંત આગ્રહ રાખવો પડ્યો. અચેલકતાના આ એકાંત આગ્રહના પરિણામરૂપે જ તેમને સમગ્ર સ્ત્રીજાતિને ચારિત્રનો અભાવ, ચારિત્રના અભાવથી કેવળજ્ઞાનનો અભાવ અને કેવળજ્ઞાનના અભાવથી યાવત્ મોક્ષનો અભાવ માનવો પડ્યો. ખરેખર! આ એક પ્રકારનો હડહડતો અન્યાય જ થયો ગણાય. એ જ અચેલકતાના એકાંત આગ્રહથી સ્ત્રીચારિત્ર અને સ્ત્રી મુક્તિના નિષેધની માફક જ અન્યલિંગસિદ્ધ અને ગૃહલિંગસિદ્ધ જેવા, આત્મિક પરિણતિની ઉજ્જવલતા અને મોક્ષની અતિ નિકટતા બતાવતા, સિદ્ધાંતની પણ દિગંબર ભાઈઓને અવગણના કરવી પડી. આત્માની અનંત શક્તિનો પરમ વિકાસ સાધવાની, માનવહેહમાં રહેલી શક્યતાનો આ પ્રકારે અસ્વીકાર કરવો એ કોઈ પણ સાચા જૈનથી તો કદી પણ ન જ બની શકે! અને આના પરિણામરૂપે આંતર ત્યાગનું મહત્ત્વ ભૂલીને કેવળ બાહ્ય ત્યાગમાં જ બાળે બંધું સમામ થઈ જતું હોય એવી ભૂલભરેલી માન્યતા તેઓએ સ્વીકારી લીધી. એક જોટી વાતનો આગ્રહ માણસને શું શું અનર્થ કરવા નથી પ્રેરતો એનું આના કરતાં બીજું કયું વધારે સચોટ ઉદાહરણ મળી શકે ?

(અપૂર્ણ)

समीक्षाभ्रमाविष्करण

[याने दिगम्बरमतानुयायी अजितकुमार शास्त्रीण “श्वेताम्बरमतसमीक्षा”मां
आलेखेल प्रश्नो प्रव्युत्तर]

लेखक—आचार्य महागज श्रीमद् विजयलक्ष्ण्यमुरिजी

(गतांक्षी चालु)

साधु आहारपान कितने वार करे ?

मुनिने आहार लेवानां छ कारणो
श्वेताम्बर सम्प्रदायमां तथा दिगम्बर सम्प्रदा-
यमां पण प्रपिपादन करवामां आवेल छे ।
तेमांथी पण तारवी शकाय तेम छे के
तपस्या करतां वेयावच्च गुण अधिक छे ।
आ वातनो आपणे कांइक सविस्तर विचार
करीए :—

प्रथम तो आत्मकल्याणने माटे जेमणे
विश्वना तमाम मुखसाधनोने तिलांजलि आपी
छे अने अणाहारीपद जे मोक्ष तेने माटे ज
जेनी प्रवृत्ति छे, आवा मुनिराजोने आहार
शा माटे लेवो जोइए ? आना जवाबमां
जणाववानुं जे आत्मानुं कल्याण अने मोक्षनी
प्राप्ति धर्मारोधनमां समायेली छे । धर्मारोधन
छे ते शरीरने आधीन छे, शरीर छे ते
आहारने आधीन छे, माटे मोक्षाभिलाषीओने
पण आहारनी जरुरत पडे छे । जेने माटे
नीचे प्रमाणे कहेल छे—

जह कारणं तु तंतू पडस्स तेसिं च
होतिं पम्हाई । नाणाइतिगस्सेवं आहारो
मोक्खनेमस्स ॥ १ ॥

[यथा कारणं तु तन्तवः पटस्य तेषां च
पक्ष्माणि । ज्ञानाद्वित्रिकस्यैवमाहारो मोक्ष-
कार्यस्य ॥ १ ॥]

भावार्थ—जेम लुगडानुं कारण तन्तुओ
छे अने तन्तुनुं कारण रु छे तेम मोक्षनुं
कारण ज्ञान, दर्शन, अने चारित्र छे; ज्ञान,
दर्शन, चारित्रनुं कारण शरीर छे अने शरीरनुं
कारण आहार छे ।

आ आहार पण माधुकरीवृत्तिथी उचित
प्रसंगे लेवो जोइए के जेमां पापनो लेश मात्र
पण न लगो । परन्तु नहि के व्योम मन फावे
व्योम अने गमे ते रीते । आटला माटे आहारनी
अनेक रीते व्यवस्थाओ बताववामां आवी छे ।
जेमां छ कारणे मुनिओ आहार ग्रहण करे
तेम बताववामां आवेल छे । आ वाचनमां
श्वेताम्बर सम्प्रदायमां जुओ, स्थानाङ्गमूत्र,
स्थान ६:—

छहिं टाणेहिं समणे निगंथे आहार-
महारोमाणे णाइकमइ तजहा—

वेयणवेयावच्च इरियट्टाण य संजमट्टाण ।
तह पाणवत्तियाण छट्ठं पृण धम्मचिंताण ॥

[षड्भिः स्थानैः श्रमणो निर्गन्थ आहार-
माहारयत्नातिक्रामति । तद्यथा । वेदनावैयावृत्ये
इयार्थं च संयमार्थम् । तथा प्राणवृत्त्यै षष्ठं
पुनर्धर्मचिन्तायै]

भावार्थ—छ कारणशी आहार करता
श्रमण निर्गन्थ जिनेश्वरदेवनी आज्ञानुं उर्द्ध्वन
करता नथी, अर्थात् आज्ञाना आराधक छे ।
ते छ कारणो आ प्रमाणे छे—१ वेदना २
वेयावच्च ३ ईर्या ४ संयम ५ प्राणवृत्ति ६
धर्मचिन्ता । आमां प्रथम वेदना कारण कहुं ।
वेदना एट्ले भुल्या रहेवाथी थती पीडा ।
एने माटे कहुं छे के—

पन्थसमा न्तिथ जग दाखिदसमो य
परिभवो न्तिथ । मरणसमं न्तिथ भयं खुहा
समा वेयणा न्तिथ ॥ १ ॥

[पन्थवममा नास्ति जग द्राग्द्विचसमथा
परिभवो नास्ति । मरणसमं नास्ति भयं
क्षुत्समा वेदना नास्ति ॥ १ ॥]

भावार्थ—मुसाफरी जेवी बुद्धावस्था
नथी, दरिद्रावस्था समान पराजय नथी, मृत्यु
समान भय नथी अने क्षुधा समान वेदना
नथी ।

ते न्तिथ जे न बाहइ तिलतुसमित्तं पि
एत्थ कायस्स । सन्निकं सक्खदुहाइ देति
आहाररहितस्य ॥ २ ॥

[तन्नास्ति यन्न बाधते तिलतुंणमात्रमप्यत्र
कायम् । सन्निकं सर्वदुःखानि ददति
आहाररहितस्य ॥ १ ॥]

भावार्थ—तलना फोतरा जेटली पण
एवी वस्तु अर्ही नथी के जे आहारहितने पीडा

न आपे तथा तमाम दुःखो आनी नजिकमां
आवीने रहे छे । आ क्षुधाजन्य वेदनानी
शान्तिने माटे मुनि आहार ग्रहण करे ।

बीजुं कारण वेयावच्च बताव्युं । भुल्या
रहेवाथी वेयावच्च न थइ शकतुं होय तो
वेयावच्च करवाने माटे पण आहार ग्रहण करे ।
जेने माटे कहेल छे के—

गल्ह बलं उच्छाहो अवेइ सिदिलेई
सयलवावोर । नासह सत्तं अरई विवडुठए
असणरहितस्य ॥ १ ॥

[गलति बलमुत्साहोऽपैति शिथिल्यति
सकल्यापारान् । नश्यति सत्त्वमरतिर्विवर्धते-
ऽशनरहितस्य ॥ १ ॥]

भावार्थ—जेणे भोजन न कर्युं होय
तेनुं बलभङ्गो जाय छे, उत्साह जतो रहे छे,
बधी प्रवृत्ति शिथिल थई जाय छे, सत्त्व नाश
पामे छे अने दुःख बधे छे ।

बीजुं ईर्या कारण कहुं । भुल्या रहेवाथी
ईर्यासमिति जो न पाली शकाती होय तो ईर्या-
समितिना निमित्ते पण आहार करे । चोथुं
कारण संयम कहुं । भुल्या रहेवाथी पडिलेह-
णादिक संयमक्रिया न करी शकाती होय तो
संयमने माटे पण आहार ग्रहण करे । पांचसुं
कारण प्राणवृत्ति जणावी । भुल्या रहेवाथी प्राण
एट्ले आसोच्छासादिक अथवा बल जो हीन
थतुं होय तो पण प्राण टकावी राखवा माटे
आहार करे । छट्टुं कारण धर्मचिन्ता बतावी ।
भुल्या रहेवाथी वाचनादिक स्वाध्याय न थई
शकतुं होय तो तेने माटे पण मुनि आहार

ले । आ छमांथी एक अथवा अनेक कारण होय तो पण पुष्टालम्बन छे माटे आहार करे ।

छ कारणे आहार लेवाना सम्बन्धमां देखो दिग्म्बर शास्त्र, मूलाचारमां पिण्डविशुध्य-विकार, गाथा ६० :-

वेयणवेयावच्चे किरियाठाणे य संजमद्दाण ।

तह पाणधम्मचिंता कुब्जा एदेहिं आहारं ॥ ६० ॥

[वेदनावैयावृत्ये क्रियार्थं च संयमार्थं ।

तथा प्राणधर्मचिन्ता कुर्यादेतैराहारम् ॥ ६० ॥

भावार्थ—१ क्षुधाजन्यवेदना मटाडवा माटे,

२ वेयावच्च करवा माटे, ३ छ आवश्यकती क्रिया करवा माटे, ४ तेर प्रकारनां संयम पाळवा माटे अथवा आहार सिवाय इन्द्रियो विकल थइ जाय छे अने तेथी करीने जीवदया पाळी शकाती नथी माटे प्राण संयम अने इन्द्रिय-संयमने माटे, ५ प्राण वचाववा माटे, अने ६ क्षमादिक दश प्रकारना धर्मने माटे मुनि आहार ले ।

उपर जणाव्या प्रमाणे श्वेताम्बरदर्शनमां तथा दिग्म्बरदर्शनमां आहार लेवामां छ कारणो बताव्यां छे । आनी अंदर वेयावच्चने पण कारण तरीके गणावेल छे । हवे आपणे अहीयां विचारवानुं ए छे के तपस्यारूप आहार त्यागने छोडावीने वेयावच्चने माटे आहार लेवो बतावेल छे । जो वेयावच्चगुण अधिक न होत तो वेयावच्चने माटे तपस्याना अभावरूप आहार बतावत ज नहि अने बतावेल छे माटे उभय मिद्ध वात छे के तपस्या करतां वेयावच्चगुण अधिक छे ।

उपर्युक्त आहारनां छ कारणरूप

पुष्टालम्बनो सचवाइ ग्हे ते रीते आहारत्यागरूप तपस्या करवी तथा नीचे जणावातां छ कारणोथी मुनि आहारनो त्याग करे । जुओ श्वेताम्बर दर्शनमां स्थानाङ्गसूत्र, स्थान ६ :-

छहिं टाणेहिं समणे निभग्थे आहारं वोळ्छिइमाणे णाइकमइ । तंजहा :-

आतंके उपसर्गे तितिक्षवे वंभचेरगुत्तीण ।

पाणिदयातवहेउं शरीरवोच्छेयणद्दाण ॥ ५०० ॥

[षड्भिः कारणैः श्रमणो निर्गन्थ आहारं व्यवच्छिन्दन्नातिक्रमति । तद्यथा :-

आतङ्के उपसर्गे तितिक्षणे ब्रह्मचर्यगुतेः प्राणिदयातपहेतोः शरीरव्यवच्छेदार्थम् ॥ १ ॥]

भावार्थ—छ कारणने लहने आहारनो त्याग करता श्रमण निर्गन्थ तीर्थङ्करदेवनी आज्ञाने विगथता नथी अर्थात् आगधक बने छे । ते छ कारणो आ प्रमाणे छे : १ आतङ्क, २ उपसर्ग, ३ ब्रह्मचर्यगुणितितिक्षा, ४ प्राणि-दया, ५ तप अने ६ शरीरव्यवच्छेद ।

आतङ्क कहतां ताव वगेर रोगो आव्या होय त्यागे आहारनो त्याग करे, जेने माटे कबुं छे के :-

बलावगेधिनिर्दिष्टे ज्वरदो लह्हनं हितम् ।

ऋतेऽनिलश्रमक्रोधशाककामक्षतवगन ॥ १ ॥

बलने गेकी पाडनार एवुं लह्हन ताव वगेरमां हितकारी छे, परन्तु वायुथी, परिश्रमथी, क्रोधथी, शोकथी, कामाभिल्यापादिथी, गड-गुमडथी आवेल्यो ताव न होय तो आ वात समजवी ।

२ उपसर्ग कहतां गजा अने स्वजना-दिकथी करायेला अथवा देव, मनुष्य अने

તિર્યચથી કરાયેલા ઉપદ્રવોને લટ્ટને ગોચરી માટે ન નિકળે અને આહાર ત્યાગ કરે। જેમ સંગમના ઉપદ્રવ સમયે શ્રમણ મગવાન મહાવીર પરમાત્માનું છ માસ મુઠ્ઠી આહારનો ત્યાગ કર્યો હતો।

૩. બ્રહ્મચર્યગુણિતિત્તિક્ષા કહેતાં મોટનીય કર્મનો ઉદય થયે છતાં બ્રહ્મચર્ય પાલવા માટે આહારનું વર્જન કરે। કારણ કે આહાર રોકવાથી મોહનો ઉદય પણ રોકાય છે। જેને માટે ગૌતાત્રીમાં પણ કહેલ છે :—

વિષયા વિનિવર્તન્તે, નિરાહારમ્ય દેહિનઃ ।
સ્મવર્જ સ્પોઽધ્યમ્ય, પરં દ્વષ્ટા નિવર્તતે ॥૧॥

ભાવાર્થ—આહારરહિત આત્માના દુષ્ટા સિવાયના વિષયો નિવૃત્ત થાય છે, દુષ્ટા જે છે તે પણ પરમાત્મસ્વરૂપને દેશ્વવાથી નિવૃત્ત થાય છે।

પ્રાણીદયા પટ્ટલે વાગેદ વર્ષતો દોય, ખુબાર પડતી દોય અથવા સમ્પાતિમાદિ ઝીવથી આકુલ પ્રવેશ થયેલ દોય ત્યારે પ્રાણીઓની દયા માટે ગોચરી લેવા ન જાય અને આહારને છાંટે । તપ પટ્ટલે આહારના ત્યાગરૂપ ઉપવાસાદિક કરવાના દોય ત્યારે પણ આહાર ન કરે । ઝરીગ્યવચ્છેદ પટ્ટલે જિન્દગીના છેલ્લા કાલમાં ઝરી છોડવા માટે અળશળ કરવું દોય ત્યારે આહાર વર્જે ।

દિગ્મ્વર શાસ્ત્રમાં પણ આ છ કારણે આહારનો ત્યાગ બતાવવામાં આવેલ છે । જુઓ મૂલ્યાચાર, પિળ્હવિશુદ્ધધિકાર, ગાથા ૬૧ :—
આદંકે ઉપસર્ગે તિતિક્ષણે બંમચેરગુત્તીઓ ।

પાણિદયાતવહેઝ સરીરપરિહારવુચ્છેદો ॥૬૧॥

[આતંકે ઉપસર્ગે તિતિક્ષણે બ્રહ્મચર્યગુણેઃ ।
પાણિદયાતવહેતો ઝરીરપરિહાર વ્યુચ્છેદઃ ॥૬૧॥]

જોકે આના વિશેષ વ્યાખ્યાનમાં ઉપર જણાવ્યા કરતાં કાંઈ ફેરફારો છે પરંતુ સામાન્ય અર્થ તો ઉપરના જેવો છે ।

આ રીતે આહાર લેવામાં છે કારણો, અને આહાર છોડવામાં છ કારણો બતાવ્યાં છે । આ બન્નેનો એક વિષય છે કે મિલ મિલ વિષય છે, બન્નેનાં સ્થલો કયાં કયાં, મુન્દોપમુન્દ ન્યાયથી પરપર અથવા પૂર્વથી પરનો કે પરથી પૂર્વનો બાધ થાય છે કે કેમ, કોળ અન્યકાશ, કોળ સાવકાશ, દુષ્ટાદિક અનેક પ્રકારના વિચારનું આ સ્થાન છે છતાં પણ આ વસ્તુમાં અત્યારે વિશેષરૂપે નહિ ઉતરતાં સામાન્ય રીતે પટ્ટલું તો આપણે જરૂર તારવી શકીશું કે પુણ્યલ્ભનરૂપ જે દોય તેનો આદર કરવો ।

આ ચાલતા પ્રશ્નના અંગે, વેયાવચ્છ પ આહાર લેવાનાં છ કારણ પૈકીનું એક કારણ છે અને તપસ્યા પ આહારને છોડવાનાં કારણમાં છે, તો હવે આ બેમાંથી કોને રાખવું અને કોને છોડવું આના સ્પષ્ટીકરણમાં આ પ્રમાણે પણ વિચાર કરી શકાય કે વેયાવચ્છ અને આહારત્યાગરૂપ તપસ્યા પ બન્ને સાથે કરવાં । કદાચ બન્ને સાથે કરવાની શક્તિ ન હોય તો વેયાવચ્છ કરવી, વેયાવચ્છની જરૂર ન હોય અથવા અન્ય કારણ હોય તો તપસ્યા કરવી । (અર્પણ)

હીરવિહારસ્તવ

લેખક.—
મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી

(બીજા વર્ષના ૧ જા અંકથી પૂર્ણ)

આ માસિકના બીજા વર્ષના પહેલા અંકમાં ‘હીરવિહાર સ્તવ’ની, તેના પરિચય સાથે ૩૪ કડીઓ મેં આપી હતી. એ પાનાની એ પ્રતિ મને પાટણમાં મુનિરાજ શ્રી જશવિજયજીએ આપેલી. એ મેં પાનામાં માત્ર ૩૪ કડીઓ હતી. એ અધૂરું હીરવિહારસ્તવ પ્રકટ થયા પછી, શિનોરથી, વિદ્યાન મુનિવર્ય શ્રીમાન ચતુર્વિજયજીએ, આ અધૂરા સ્તવનો ઉત્તરાર્ધ, પોતાના ગુરુવર્ય શ્રીમાન અમરવિજયજી મહારાજના ડભોઈના લંડારમાંની એક પ્રતિ ઉપરથી પોતાના હાથે નકલ કરીને ઉતારી મોકલ્યો છે. અને ગુરુશિષ્ય મુનિવર્યોનો આ બદલ હું અંતઃકરણથી આભાર માનું છું.

મુનિરાજ શ્રી ચતુર્વિજયજીના લખવાથી માલુમ પડે છે કે, તેઓની પાસે ૪ પાનાની (૮ પૃષ્ઠની) પ્રતિ છે. તેના દરેક પૃષ્ઠમાં ૧૧-૧૧ પંક્તિઓ છે. અને દરેક લાઇનમાં ૩૨-૩૨ અક્ષરો છે. તે પ્રતિના મથાળે પણ “મહોપાધ્યાય શ્રી ૫ નેમિસાગર ગણિ ગુરુબ્યો નમઃ” એમ લખેલ છે. છેવટે પ્રતિ લખ્યાનો સંવત્ કે લેખકનું નામ નથી. પરંતુ અક્ષર ઉપરથી તેઓશ્રી અનુમાન કરે છે કે પ્રતિ તે જ સમયમાં લખાયેલી હોવી જોઈએ.

આ ‘હીરવિહાર સ્તવ’નો અંતિમ ભાગ તે વખતે નહિ મળેલો હોવાથી હું તેના કર્તાનું નામ આપી શક્યો નહોતો. પરંતુ આ સાથે આપેલા અવશિષ્ટના અંતિમ ભાગ ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે આ કૃતિના કર્તા શ્રી **ધર્મદાસ** છે. અને તેનો રચ્યા સમય સંવત્ ૧૬૭૬ ના જ્યેષ્ઠ સુદિ પ્રતમનો છે. સ્તવનની ૩૦ મી કડીમાં છેલ્લી પ્રતિષ્ઠાનો સંવત્ અનાવ્યો છે તે આ છે:

“ સંવત સોલ છડુત્તરિ જ્યેષ્ઠ સુદિ ચઠ્ઠિ ગુરુવાર,
કરિઅ પ્રતિષ્ઠા હર્ષશ્યું મૂરતિ ત્રિણિ ઉદાર ॥ ૩૦ ॥

આ ઉપરથી મેં મારા પ્રથમ પરિચયમાં જણાવ્યું હતું કે— સં ૧૬૭૬ ના જ્યેષ્ઠ સુદિ ૪ પછી આ સ્તવન અનાવ્યું હોવું જોઈએ. અને તે વાત સ્તવનના અંતે આપેલી

“ સંવત સોલ છહોતરે જ્યેષ્ઠ સુદિ પૂનિમ સાર,

જિહાં લગઠ સસિરવિ તપઠ રે, સ્તવન તપા ચિરકાલ. ભજ્જ. ૬૧

આ કડીથી પણ નિશ્ચિત થાય છે. અર્થાત્ છેલ્લી પ્રતિષ્ઠા પછી તે જ પખવાડિઆમાં આ સ્તવન રચવામાં આવ્યું છે.

છેલ્લા **કળાશ** માં કર્તાએ પોતાનો પરિચય માત્ર આટલા આપ્યો છે:

“ શ્રી ઋષભજિનવર ભવિક સુખકર હીરવિહાર સુહાકર,
શ્રીસૂરતમંડળુ દુરિતખંડળુ નમો પાસ જિગ્ઞુસન,
વિજયરાજિઈ વિજયવંતો વિજયદેવ સૂરીસર.
તાસ પસાઈ સ્તવન રચિઈ **ધર્મદાસ** સુહકરો. ૬૧

(૩૪ મી ડીથી પછીનો ભાગ)

સાગર નામિઈ જિન હુઆ એ માલંતડિ, અતીત ચલવીસી બાણ. સુણાઉ.	
વર્તમાન કાલિઈ હુઆ એ માલંતડિ, શ્રીગુરૂ અતુર સુબાણિ. સુણાઉ. ૩૫	
તપગચ્છ નાયક ગુણનિલો એ	,, લક્ષ્મીસાગર સૂરિંદ. સુણાઉ.
જસ મહિમા અતિ દીપતો એ	,, સેવ કરઈ અમરિંદ ,, ૩૬
સાયર પરઈ ગંભીર છઈ એ,	,, સોમ વદન જિમ ચંદ ,,
તપ તેજઈ દિનકર સમા એ,	,, કનકવર્ણ સુખકંદ ,, ૩૭
તાસ પરિ શુભ મતિ આગલો એ,	,, સુમતિ સાધુ સૂરીશ. ,,
તાસ સીસ મતિઈ નિર્મલો એ,	,, હેમ વિમળ ગુરૂશ. ,, ૩૮
તાસ પદઈ જગ ઉદ્ધર્યો એ,	,, આણુંદવિમલ સૂરિરાય ,,
ઉપજઈ આણુંદ નામથી એ,	,, મનવંછિત સુખ થાય. ,, ૩૯
શિથિલાચાર નિવારીયો એ,	,, આદર્યો શુદ્ધ આચાર. ,,
જિનશાસન દીપાવીઉં એ,	,, ધનિ ધનિ એ અણુગાર. ,, ૪૦
તાસ પદોધર સુરતરૂ એ,	,, ગોઅમ સમ અવતાર. ,,
શ્રી વિજયદાનસૂરીસરૂ એ,	,, જિનશાસન સાણુગાર. ,, ૪૧
તાસ સીસ જગ સુખકરૂ એ,	,, હીરવિજય સૂરિરાય. ,,
દીલિપતિ પ્રતિબોધિઓ એ,	,, સેવ કરઈ સુરરાય. ,, ૪૨
પેસકસી પુસ્તક તણીએ,	,, પટ્ટમાસી અ અમારિ. ,,
જીજીઓ જગદ મુંકાવીઉં એ,	,, કીધા પર ઉપગાર. ,, ૪૩

(શેત્રુજ મુગતો સાર. ૪૩ ઇતિપાસંતરં.)

હીરસીસ સોહાકરૂ એ, માલંતડિ, શ્રી વિજયસેન સૂરીશ સુણાઉ.	
ખિરૂદ સવાઈ સાહિઈ દીઉં એ,	,, પૂરઈ સયલ જગીસ. ,, ૪૪
તાસ પરોધર ગુણનિલો એ,	,, શ્રી વિજયદેવ સૂરિંદ. ,,
શીળ સત્ત્વ ગુણઈ આગલો એ,	,, જીગીઓ અલિનવો ચંદ. ,, ૪૫
સાગર ગાજઈ તુજઝથી એ,	,, ધર્મ કલ્લોલની વેલિ. ,,
સમકિતરયણુ સૂધું દીઈ એ,	,, દિન દિન હુઈ રંગરેલિ. ,, ૪૬
તું ગુણસાગર ગાજતો એ,	,, મહીઅલિ માંહિ પ્રસિદ્ધ. ,,
સુવિહિત શિર મુકટામણી એ,	,, આપઈ નિર્મલ ખુદિ. ,, ૪૭
વાણી અમૃતરસ વરસતો એ,	,, દેશના દિઈ જિન વીર. ,,
સકલ કલા ગુણ આગલો એ,	,, સાયર પરિઈ ગંભીર. ,, ૪૮

દાળા—પ્રણમું તુમ સીમંધરજી

મૂરતિ ઋપભ જિણુંદની રે, સોહઈ હીરવિહાર.

હીર-જેસિંગની પાહુકારે, ભવિજનઈ હિતકાર.

ભજો રે ભવિ ! ભાવિઈ હીરવિહાર.—૪૬

નામમંત્ર નિશદ્દિનઈ જાપોરે, હોઈ જય જય કાર. આંકણી.

ભજો ભવિ ! ભાવિઈ હીરવિહાર. ૫૦

વીરતાણી પરઈ તપ તખ્યો રે, સીતઈ જાંબૂ કુમાર.

વેરાગિઈ ગુરૂ રાજતો રે, ધનિ ધનિ એ આજગાર. ભજોં ૫૧

વાચકચક્રચૂડામણિ રે, વિદ્યાસાગર ઉવઝાય.

તેહતાણી તિહાં પાહુકારે, પ્રણમઈ સુરનરરાય. ભજોં ૫૨

તાસ સીસ ગુણે જાજતો રે, ધર્મસાગર ઉવઝાય.

વાદિગજ ઘટ કેશરી રે, આણુ વહઈ જિનરાય. ભજોં ૫૩

તાસ સીસ સોહાકરૂ રે, લગ્નિધસાગર ઉવઝાય.

તેહતાણી તિહાં પાહુકારે, ભવિ મનિ આણુંદ થાય. ભજોં ૫૪

તાસ સીસ ગુણુ આગલો રે, નેમિસાગર ઉવઝાય.

તેહ તાણી છઈ પાહુકારે, દર્શનિ શિવ સુખ થાય. ભજોં ૫૫

સુરગુણુ આણુ શિરઈ ધરી રે, રાપી તપગચ્છ મામ.

જિનશાસન દીપાવીઈ રે, સારિઈ આતમ કામ. ભજોં ૫૬

મૂરતિ સાતઈ સોહામણી રે, શ્રી તપગચ્છ સૂરીશ.

વાચક કેરી પાહુકારે, ચ્યાર નમો નિશદીશ. ભજોં ૫૭

એ પરિવાર અનુકમઈ રે, જે સમરઈ નર નારિ.

લાછિ રમઈ નિતુ તે ઘરઈ રે, હુઈ જય જય કાર. ભજોં ૫૮

શ્રીસંઘ તિહાં ઉત્સવ કરઈ રે, કલ્યાણુક દિન સાર.

નાટિક પૂજા ભાવચ્યું રે, આણી હર્ષ અપાર. ભજોં ૫૯

હીરવિહાર જ નીપનો રે, જેહવું અમર વિમાન.

શાહ અમરસીનો ઉઘમ ઘણો રે, ધિન જીવું પરમાણુ. ભજોં ૬૦

સંવત સોલ છહોતરે (૧૬૭૬) રે, જ્યેડ સુદિ પૂનિમ સાર.

જિહાં લગઈ સસિ રવિ તપઈ રે, સ્તવન તપો ચિરકાલ. ભજોં ૬૧

કગશ

શ્રી ઋપભજિનવર ભવિક સુખકર હીરવિહાર સુહાકરૂ.

શ્રી સૂરતિ મંડણુ દુરિતખંડણુ નમો પાસ જિણેસરૂ.

વિજય રાજિઈ વિજયવંતો વિજયદેવ સૂરીસરૂ.

તાસ પસાઈ સ્તવન રચિઈ ધર્મદાસ સુહંકરો. ૬૧

ધનિ જિનસ્તવન સંપૂર્ણ

दिगम्बर शास्त्र कैसे बनें?

लेखक—मुनिराज श्री दर्शनविजयजी

प्रकरण ८—श्री सिद्धसेन दिवाकर

(गतांक से क्रमशः)

कौटिक गण के आद्य आचार्य मुस्थितसूरि और सुप्रतिबद्धसूरि जिन की ध्यानभूमि व स्वर्गगमन भूमि प्रसिद्ध तीर्थ उदयगिरि और कुमारगिरि हैं उनके शिष्य, काश्यपगोत्रीय, विद्याधर गोवाल से, करीब वीर निर्वाण की पांचवी शताब्दि के प्रारंभ में “ विद्याधरी शाखा ” का प्रादुर्भाव हुआ । कुछ समय व्यतीत होनेके बाद उसीका नाम “ विद्याधर-गच्छ ” हुआ । इस विद्याधर गच्छमें श्री वृद्धवादिमूरि के कुमुदचन्द्र नामक एक शिष्य थे, जो आचार्य पद से विभूषित होनेके पश्चात् सिद्धसेन दिवाकर के नामसे ख्यात हुए ।

इन सिद्धसेन दिवाकर ने सन्मतितर्कप्रकरण, न्यायावतार, द्वाविंशदद्वाविंशिका, कल्याणमंदिर-स्तोत्र आदि शास्त्रग्रंथों की रचना की, जो श्वेतांबर समाज में आप-बंधन जैसे माने जाते हैं । श्वेतांबरीय आचार्यों ने उनके ग्रंथों पर अति विशद वृत्तियाँ निर्माण की हैं ।

विक्रम राजा की राजसभा के नव रत्नों में आचार्य सिद्धसेन दिवाकर “क्षपणक” के नामसे निर्दिष्ट हैं । देखिए :—

धन्वन्तरि—क्षपणका—ऽमरसिंह-शंकु—वेतालभट्ट-घटखर्पर कालिद्रामाः ।

ख्यातो वराहमिहिरो नृपतेः सभायां, रत्नानि वै वररुचिर्नव विक्रमस्य ॥

अर्थात् धन्वन्तरी, क्षपणक, अमरसिंह, शंकु, वेतालभट्ट, घटखर्पर, कालिद्राम, वराहमिहिर और वररुचिः ये विक्रमकी सभा के नौ रत्न हैं ।

जिनागम परिभाषा में तपस्या के लिए “ क्षपण ” शब्द का व्यवहार किया जाता है, जैसे मासक्षपण, पक्षक्षपण (पासखमण) आदि ।

पारंचित तपवाले साधु बहुधा “ क्षपणक ” के उपनाम से सम्बोधित किये जाते हैं । अतः जैन शास्त्रों में भिन्न भिन्न स्थान पर कालखवणा, सागरखवणा, सिंहगुहाखवणा (उत्तगध्ययनसूत्र, नियुक्ति); रक्षिवय खवणा (आवश्यक नियुक्ति, गाथा ७७६), मुंडपाद क्षमण और घोषनंदी क्षमण (तत्त्वार्थभाष्य, कारिका पश्चिन्ति) इत्यादि महातपस्वीओं के नाम उल्लिखित हैं । आवश्यक नियुक्ति, गाथा ७२९ की हरिभद्रसूरि-कृत टीकामें “खमण” का अर्थ “ तपस्वी ” लिखा है । मार्गंड यह है कि—क्षपणक, क्षपण, क्षमण, खवणः ये सभी तपस्वी जैन श्रमणों के पर्याय-वाचक नाम हैं ।

इससे यह स्पष्टतया सिद्ध होता है कि उपर्युक्त श्लोक में निर्दिष्ट क्षपणक, ये महा-तपस्वी जैनाचार्य सिद्धसेन दिवाकर जी ही हैं। “दिवाकर” शब्द पूर्ववित्तपने का द्योतक है।

उपर की बात से इतना तो अवश्य निश्चित होता है कि सिद्धसेन दिवाकरजी तार्किक शिरोमणि, प्रकाण्डज्ञानी और पूर्व के ज्ञाता थे इतना ही नहीं वे प्रखर तपस्वी भी थे।

सिद्धसेन दिवाकरजी श्वेतांबर आम्नाय के आचार्य होते हुए भी दिगंबर समाज उन्हें दिगंबराचार्य मानता है। और इस बात के प्रमाण में “क्षपणक” शब्द को आगे धरता है। किन्तु उनकी यह कल्पना भ्रम-मूलक है। क्यों कि “क्षपणक” शब्द का अर्थ महातपस्वी श्रमण ही होता है, जो हम उपर बता चुके हैं।

यद्यपि विक्रम की दशवीं शताब्दि के बाद के ग्रन्थकारों ने “क्षपणक” शब्द का अर्थ “दिगम्बर साधु” किया है, किन्तु यह उनकी प्राचीन जैन परिभाषा विषयक अज्ञता का परिणाम है। प्राचीन जैन साहित्य और बौद्ध साहित्य में स्थान स्थान पर वल्लयुक्त जैन साधु के लिए ही श्रमण, क्षपणक, निर्ग्रन्थ इत्यादि शब्दों का प्रयोग किया है, जब कि दिगंबरीय साधुओं के लिए आजीविक, दिगंबर, बोटिक, अर्हीक इत्यादि शब्द का उपयोग किया है। इसके लिए देखिए—“श्री तपगच्छ श्रमण वंशवृक्ष,” द्वितीय संस्करण, पृष्ठ २६, २७ और ३२।

इसीसे श्रीमान् अक्षयवट मिश्र ने लिखा है कि—“क्षपणक जैन मतावलंबी थे, वे श्वेतांबर संप्रदाय के साधु थे। क्षपणक शब्द का अर्थ है संन्यासी। उनका नाम क्षपणक न था, यह उनकी उपाधी मात्र थी। उनका नाम था— सिद्धसेन दिवाकर।” श्रीमान् महामहोपाध्याय डॉ. सतीशचन्द्र विद्याभूषणजी का भी इस विषय में यही अभिप्राय है। देखिये—“सरस्वती” भाग १७, खंड २, अंक ३, पृष्ठ १३८।

दिगम्बर समाज आचार्य सिद्धसेन दिवाकर के सभी ग्रन्थों के विषय में मौन है। सिर्फ कल्याणमंदिर स्तोत्र का स्वीकार करता है। किन्तु उस स्तोत्र में दिगंबरीय मान्यताओं से विपरीत जो उल्लेख हैं उनका विचार दिगंबरीय विद्वानोंने कभी नहीं किया माद्वम होता। देखिए:—श्लोक ६ में “केवलज्ञानी का कथन” स्वीकारा है।

श्लोक ९, १५, १६ में भय्य मनुष्य को मोक्ष का अधिकारी माना है। इसमें स्त्री जाति के मोक्ष का निषेध नहीं किया। और दिगम्बर सिद्धांत स्त्रीमोक्ष का सर्वथा अस्वीकार करता है।

श्लोक २१, २३ में तीर्थंकर की गंभीर वाणी का सूचन है जो कि तीर्थंकर के हृदय से उत्पन्न होती है। अर्थात् साक्षात् स्वयं भगवान ही उपदेश करते हैं। दिगंबर सिद्धांत भगवान की वाणी का प्रादुर्भाव उनके दिमाग से मानता है।

....उज्ज्वलद्देमरत्नसिंहासनस्थमिह भव्यशिखण्डिनस्त्वाम् ॥ २३ ॥

अर्थात्और सोमद सिंहासन पर बैठे हुए आपको भव्यजीवरूपी मयूर देख रहे हैं। इसमें तीर्थंकर का सिंहासन के उपर बैठने का उल्लेख है। और दिगम्बर समाज तीर्थंकर को सिंहासन के उपर निराधार रहे हुए मानता है।

श्लोक २७ में भगवानकी शोभा तीन प्रकार वर्णित है। क्या दिगम्बर समाज माणिक, कनक, चांदी आदि को तीर्थंकर की प्रशंसा में प्रधानता देता है ?

श्लोक २८ में भगवान के चरणों में पुष्पमाला की अवस्थिति का उल्लेख है।

श्लोक ३१, ३२, ३३ में कण्ठ के उपसर्गों का क्रमिक वर्णन है। जो दिगम्बरीय मान्यता से भिन्न है।

श्लोक ३४ में तीर्थंकर के त्रिकाल पूजन का कथन है।

इन सभी बातों से स्पष्ट मालूम होता है कि कल्याणमन्दिर स्तोत्र दिगम्बर सम्मत नहीं है। ऐसी परिस्थिति में निवृत्त दिवाकर को दिगम्बर आचार्य मानना कैसे उपयुक्त हो सकता है।

यह बात व्याय संमत है कि किसी भी संप्रदाय का अच्छा ग्रन्थ अपनाया जाय और उसे अच्छा माना जाय। और इसी से श्वेतांबर व दिगम्बर दोनों संप्रदायवाले एक दूसरे के ग्रन्थों को अपने ग्रन्थ की तौर पर मानते हैं और उनका अध्ययन अध्यापन भी करते हैं। खास करके दार्शनिक—न्यायविषयक ग्रन्थों के बारे में यह बात अधिक प्रमाण में मालूम होती है। ऐसा होना अच्छा और जरूरी भी है। किन्तु एक अच्छे ग्रन्थ के कारण उसके कर्ता को भी अपने संप्रदाय का आचार्य मानना न केवल अनुचित ही किन्तु बहुत अन्याययुक्त भी है। सच्ची सहृदयता इसी में है कि उस अच्छे ग्रन्थ से लाभ उठाना और उस ग्रन्थ के निर्माता के इतिहास को विकृत करने की जरा भी चेष्टा या मानना न करना।

आचार्य मिहसेन दिवाकर श्वेतांबरीय आचार्य हैं, और उनके बनाये हुये ग्रन्थ भी श्वेतांबरीय आम्नाय के अनुकूल हैं। ऐसी परिस्थिति में उनके कल्याणमंदिर स्तोत्र को अपनाया मानते हुए भी उनको श्वेतांबरीय आचार्य ही मानना—इस सत्य का साफ साफ शब्दोंमें स्वीकार करना—दिगंबर भाईओं के लिये शोभाप्रद एवं औचित्यपूर्ण है। और इसी में सच्चे जैनत्व का रक्षण—पोषण है। (क्रमशः)

ચંદ્રાવતીનો ઇતિહાસ

લેખક:—
મુનિરાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી

(ગતાંકથી પૂર્ણ)

યશોધવલનો પુત્ર પરમાર ધારાવર્ષ બહુ પ્રસિદ્ધ અને પરાક્રમી થયો છે. જેનું નામ અઘાવધિ 'ધારપરમાર' પ્રસિદ્ધ છે. આ પરમાર ધારાવર્ષ ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ મહારાજ કુમારપાલદેવની, કાંકણના રાજ મલ્લિકાજીનની લઢાઈમાં કુમારપાલની સાથે ગયો હતો, અને મહામંત્રીશ્વર આંબડના સેનાનાયકપણા નીચે લડ્યો હતો. આ યુદ્ધમાં ગુર્જરેશ્વરનો જય થયો હતો. ધારાવર્ષના સમયના ૧૪ શિલાલેખો મળે છે. ધારાવર્ષને ગીગાદેવી તથા શ્રંગારદેવી નામની એ રાણીઓ હતી. તેમાંથી શ્રંગારદેવીએ પાર્શ્વનાથજીના મંદિરના નિભાવ માટે જમીન અર્પણ કરી હતી.^૧

તાબુલ મ આસિર નામક કારસિ તવારીખમાં એક ઉલ્લેખ મળે છે કે હિજરી સંવત ૫૯૩ (વિ. સં. ૧૨૫૪, ઈ. સ. ૧૧૯૭) ના સફર મહિનામાં કુતુબુદ્દીન એબકે અણહિલવાડ ઉપર ચઢાઈ કરી હતી અને આણુની તળેટીમાં — નીચે મોટી લઢાઈ થઈ હતી, — ધમસાન યુદ્ધ ચાલ્યું હતું.^૨ આ વખતે ધારાવર્ષદેવ મુખ્ય સેનાપતિ હતો, જેમાં ગુર્જર સૈન્યની ભયંકર ખૂવારી અને સખ્ત હાર થઈ હતી. પરંતુ પુનઃ ઈ. સ. ૧૨૩૫માં મહમદ ઘોરી ગુજરાત ઉપર ચઢી આવ્યો ત્યારે મહમદ ઘોરીને હાર મળી હતી. અને તે વખતે પણ સેનાપતિ ધારાવર્ષ જ હતો.

ધારાવર્ષનો નાનો ભાઈ પ્રાહ્લાદન હતો જેણે પોતાના નામથી ચંદ્રાવતીની દક્ષિણે પ્રાહ્લાદનપુર — પાલનપુર વસાવ્યું. જેની પ્રશંસા કીર્તિકૌમુદીમાં સોમેશ્વરે કરી છે. અને આણુના વસ્તુપાળના લેખોમાં પણ એની પ્રેશંસા મળે છે.

આ પ્રાહ્લાદન માટે જૈન ગ્રંથોમાં ઉલ્લેખ મળે છે કે તેણે એક જૈન મંદિરમાં વિરાજિત પાર્શ્વનાથ પ્રભુની સુવર્ણ પ્રતિમા ગળાવી મહાદેવજીને પોડીઓ બનાવ્યો હતો. પરંતુ જિનપ્રતિમાના ખંડનના પાપથી તેના આખા શરીરે ભયંકર ક્રુદ્ધ રોગ થયો હતો. પછી તે પોતાના સામંતોને રાજ્ય સોંપી ચાલી નીકળ્યો અને અતિશય દુઃખિત થયો. એક જૈનાચાર્યનાં દર્શન થતાં તેણે પોતાના પાપને એકરાર કરી એ મહારોગના નિવારણનો ઉપાય પૂછ્યો. જૈનાચાર્યે તેને સાંત્વન આપીને કહ્યું કે પુનઃ તું એવી મૂર્તિ તૈયાર કરાવ અને તારા શહેરના મધ્ય ભાગમાં પધરાવ. રાજ્યએ એ વાત સ્વીકાર કરી અને પ્રાહ્લાદનપુરમાં એક વિશાળ, ગગનચુમ્બી, ભવ્ય જિનમંદિર બનાવીને તેમાં જિનપ્રતિમાજી પધરાવી. એના અભિષેકના જળથી રાજાને રોગ દૂર થયો. અન્તે પ્રાહ્લાદન જૈનધર્મી બન્યો, અને આણુનાં મંદિરોનું રક્ષણ પણ કર્યું. અને એને લીધે જ સોમેશ્વરના ગ્રંથમાં અને વસ્તુપાળના લેખોમાં તેની પ્રશંસા આજેખાઈ છે

૧. "આજુ કે પરમાર" લેખમાં વિશ્વેશ્વરનાથ રેહિએ આ વિષયનો ઉલ્લેખ કરેલ છે.

—સરસ્વતી ભાગ. ૧૬, અંક ૫, પૃ. ૨૮૫.

૨. આ વખતે આલ મૂલરાજ ગુર્જરેશ્વર હતો.

१६६२

ચંદ્રાવતીનો ઇતિહાસ

૧૦૩

આ ઉલ્લેખમાં વાસ્તવિક રીતે એટલું તો કાગે છે કે પ્રલ્હાદને લોભવશ થઈ જૈન મૂર્તિ તોડી હશે. પરંતુ પાછળથી પોતાની ભૂલ સુધારી જૈનમંદિર બનાવ્યું હશે, તેમજ મંદિરોના રક્ષણ માટે પુરતો પ્રયત્ન પણ કર્યો હશે.

ધારાવર્ષ પછી તેનો પુત્ર સોમસિંહ આશુનો રાજ્ય બન્યો. જેના રાજ્ય સમયમાં વસ્તુપાલે આશુ ઉપર લૂણવસહી નામનું શ્રીનેમિનાથજી ભગવાનનું પ્રસિદ્ધ વિશાલ જિનમંદિર બનાવ્યું. ૧૨૮૭ માં આ મંદિર બન્યું છે. પ્રલ્હાદની જાપ આ રાજ્ય ઉપર પડી, તેણે આશુના મંદિરોનું રક્ષણ કર્યું અને મંદિરોના નીલાવ માટે આરડ પરગણાનું ડવાણી ગામ ભેટ આપ્યું, જેનું નામ અત્યારે ડમાણિ પ્રસિદ્ધ છે. આ નિષયનો ઉલ્લેખ આશુના ૧૨૯૬ (ઇ. સ. ૧૨૩૯)ના શ્રાવણ શુદ્ધિ પાંચમના તે મંદિરના લેખમાં મળે છે. જુઓ એ લેખ :—

‘મહારાજકુલશ્રીસોમસિંહદેવેન અસ્યાં શ્રીઝ્ઞાસિંહવસહિકાયાં શ્રીનેમિનાથદેવાય પૂજાંગમોગાર્થં વાહિરહઘાં ડવાગીપ્રામઃ શાસનેન પ્રદત્તઃ ॥ સ ચ શ્રીસોમસિંહદેવાભ્યર્થનયા પ્રમારાન્વયિમિરાચંદ્રાર્કં યાવત્ પ્રતિપાલયઃ ।

ભાવાર્થ—તથા મહારાજશ્રી સોમસિંહદેવે આ લૂણવસહિકામાં વિરાજમાન શ્રીનેમિનાથ તીર્થંકરની પૂજનઆદિના અર્થ માટે ડવાણી નામનું ગામ દેવદાન તરીકે આપ્યું છે. તેથી સોમદેવસિંહની પ્રાર્થના છે કે, તેમના પરમાર વંશમાં જે કોઈ ભવિષ્યમાં શાસક થાય તેમણે સૂર્યચંદ્ર રહે ત્યાંસુધી આ દાનનું પાલન કરવું.^૩

—શ્રીમાન જિનવિજયજી સંપાદિત “પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ,” ભાગ ૨, આશુના લેખોમાંથી ઉચ્ચત.

સોમસિંહ પછી તેનો પુત્ર કૃષ્ણરાજ (કાન્હડદેવ) થયો. જે પ્રતાપી અને દયાળુ હતો. તેનો પુત્ર પ્રતાપસિંહ થયો. જેના વખત પહેલાં ચંદ્રાવતી મેવાડના રાજ્યોના તાબામાં ગઈ હતી. પિતાપુત્ર મેવાડના તે વખતના રાજ્ય જૈત્રસિંહને હરાવી ચંદ્રાવતી પોતાના કબ્જે કરી હતી.

અહીં સુધી પરમારોની વંશાવલી ક્રમબદ્ધ મળે છે. ત્યારપછી ચૌહાણો આવ્યા, પરમારોનો પ્રતાપસૂર્ય અસ્ત પામ્યો. પરંતુ ચૌહાણો ચંદ્રાવતીનું રાજ્ય બહુ ટુંક

૩. इसीके समय में विक्रम संवत् १२८७ (इस १२३०) में आवू पर तेजपाल के मन्दिर की प्रतिष्ठा हुई। यह मन्दिर हिन्दुस्तान की उत्तमोत्तम कारीगरी का नमूना समझा जाता है। इस मन्दिर के लिये इस राजाने डवाणी गांव दिया था।

—विश्वेश्वरनाथ ३६.

આ સિવાય આશુના વસ્તુપાલના વખતના શિલાલેખોમાં ઉલ્લેખ છે કે “આશુના મંદિરોના ઉત્સવ વખતે ચંદ્રાવતીના રાજ્ય સોમસિંહ તથા યુવરાજ કાન્હડ હાજર હતા. તેમણે પ્રતિષ્ઠા ઉત્સવમાં ખૂબ ભાગ લીધો હતો અને દરવર્ષના પર્વના ઉત્સવમાં ચંદ્રાવતીની જૈન પ્રજાની સાથે રાજ્ય પણ ઉપર આવી ઉત્સવમાં પૂરેપૂરો ભાગ લેતો અને રાજ્યની મદદ પણ આપતો.

સમય જાળવી શક્યા છે. એ જ અસામા અલ્લાઉદ્દીન ખુનીએ મારવાડમાં જલોરનો પ્રસિદ્ધ કિલ્લો જીતી લીધો અને ત્યારપછી ગુજરાત તરફ જતાં ચંદ્રાવતી પણ જીત્યું. ચંદ્રાવતીની શ્રી લુંટાઈ અને ત્યાર પછી તેનો ક્રમશઃ વિનાશ જ થતો ગયો છે.

ચૌહાણોએ પરમારોના હાથમાંથી ૧૩૬૮ ની આસપાસમાં ચંદ્રાવતી જીત્યું. આ જીત મેળવનાર ચૌહાણ **લુંભારાવ** હતા. એમના સમયના ત્રણ લેખો મળ્યા છે જેમાંના એ તો **વિમલશાહના ફેલવાડાના** મંદિરમાં છે અને એક અચલેશ્વરના મંદિરમાં છે. વિમલશાહના મંદિરનો લેખ વિ. સં. ૧૩૭૨ નો ઈ. સ. ૧૩૧૬ નો ચૈત્ર વદિ ૮ અને ખીજો ૧૩૭૩ ઈ. સ. ૧૩૧૭ નો છે. અચલેશ્વરનો લેખ ૧૩૭૭ નો છે. લુંભાજીના મુખ્ય મંત્રી દેવસિ શાહ નામે ઓસવાલ જૈન હતા.

લુંભાજીને અનુક્રમે **તેજસિંહ** અને **તિહુણાક** નામના એ પુત્રો હતા. વિમલશાહના મંદિરના ૧૩૭૮ ના લેખમાં એનું નામ મળે છે. લુંભાજી ૧૩૭૭ માં સ્વર્ગે ગયા.

તેની પછી તેનો પુત્ર તેજસિંહ ગાદીએ આવ્યો. તેની રાજધાની ચંદ્રાવતી હતી. એના સમયના પણ ત્રણ લેખો મળે છે. એક તો **વિમલશાહના મંદિરનો** ૧૩૭૮ ના જેક શુદિ ૬ નો છે. ખીજો અચલેશ્વરના મંદિરમાંનો ૧૩૭૮નો અને ત્રીજો ૧૩૯૩ નો છે. તેજસિંહ પછી એનો પુત્ર મહારાવ **કાન્હડદેવ** આણુનો રાજ થયો.

કાન્હડદેવના સમયમાં આણુ ઉપર અજૈન મંદિરોનો જે અભાવ હતો—માત્ર એક અચલેશ્વર મહાદેવનું જ મંદિર હતું, ખીજાં ન હતાં, તેની પૂર્તિરૂપે વશિષ્ઠનું મંદિર બન્યું. ૧૩૯૪ નો વશિષ્ઠ મંદિરનો લેખ મળે છે. તેણે તેના નિભાવ માટે વીરવાડા ગામ આપ્યું. ખીજો લેખ ૧૪૦૦ નો મળે છે જે અચલેશ્વરના મંદિરમાં રાજની મૂર્તિ નીચે ખોદાયેલ છે. કાન્હડદેવ પછી સામંતસિંહ ત્યાંનો રાજ થયો.

સામંતસિંહ પછી સલખા આણુનો રાજ થયો. તેની પછી મહારાવ **રણમલ** ગાદીએ બેઠો. ત્યાર પછી **શિવભાણુ**—મહારાવ શિવભાણુ ગાદીએ બેઠો. એ રાજ્યએ સિરણુવા નામની પહાડીની નીચે વિ. સં. ૧૪૬૨ (ઈ. સ. ૧૪૦૫) માં એક શહેર વસાવ્યું, અને પહાડ ઉપર મજબુત કિલ્લો બનાવ્યો. એ શહેર રાજના નામથી શિવપુરી કહેવાયું, જે અત્યારે શિરોહીથી એ માઈલ દૂર ખંડેરના રૂપમાં વિદ્યમાન છે. જેને લોકો પુરાણી સિરોહી કહે છે.

મુસલમાનોનો ગુજરાત ઉપરનો હલ્લો અવારનવાર ચાલુ જ હતો. હરવખત ચંદ્રાવતી લુંટાવું અને રાજ્યોને પહાડીઓમાં સંતાવું પડતું. એના બચાવ માટે પહાડીમાં જ ઉપયુક્ત શહેર વસાવવાની જરૂર પડી હતી.

શિવભાણુ પછી તેનો પુત્ર સહસ્રમલ્લ ગાદીએ આવ્યો. તેણે ૧૪૮૨ (ઈ. સ. ૧૪૨૫) માં વૈશાખ શુદિ ખીજે વર્તમાન સિરોહી વસાવ્યું. અલ્લાઉદ્દીને ચંદ્રાવતી લુંટ્યા પછી ચૌહાણોએ સ્વરક્ષણ માટે સિરોહી વસાવ્યું અને ત્યાર પછી ધીમે ધીમે ચંદ્રાવતી ઘસાવું જ ચાલ્યું.

૧૯૬૨

ચંદ્રાવતીનો ઇતિહાસ

૧૦૫

આ રાજના સમયમાં ચંદ્રાવતી ચૌહાણોની રાજધાની મટી અને સિરોહી રાજધાનીનું શહેર બન્યું. આ પછી બહુ અલ્પ કાળમાં ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ મહાનગરી ચંદ્રાવતીનો લગભગ વિનાશ થયો. તેમાં વળી છેલ્લે અહમદાવાદ વસાવનાર પ્રસિદ્ધ અહમદશાહે આખા ચંદ્રાવતીને લુટ્યું, તેનાં મંદિરોનો વિનાશ કર્યો, તેના આરમપહાણના કિંમતિ પત્થરો અમદાવાદ પહોંચાડયા અને ચંદ્રાવતીને તદ્દન ખેલાલ-વેરાન બનાવ્યું.

હવે આપણે જૈનગ્રંથોના થોડા ઉલ્લેખો જોઈએ:—

૧૦૯૫ માં ચંદ્રાવતીમાં ધનેશ્વરસૂરિજીએ સુરસુંદરી નામની રસિક પ્રાકૃત કથા રચી.

સં. ૧૩૬૩ પહેલાં ...જૈનાચાર્યજીએ રાઉલ ધાંધલની રાજસભામાં એક મોટા મંત્રવાદિને જીતી તેને પ્રતિબોધ આપ્યો.

સુપ્રસિદ્ધ જનાચાર્ય શ્રી ધર્મઘોષસૂરિજીના ઉપદેશથી ૮૪ જુદાં જુદાં સ્થળોએ જિનમંદિરો બંધાવ્યાંનો ઉલ્લેખ મુનિસુંદરસૂરિજીની ગુર્વાવલીમાં અને ધર્મસાગર ઉપાધ્યાયજીની તપગચ્છપટ્ટાવલીમાં મળે છે. એમાં ચંદ્રાવતીમાં મંદિર બંધાવ્યાંનો ઉલ્લેખ છે. જુઓ:—

શ્રીધારાનગરેડથ વર્દ્ધનપુરે શ્રીનેમિનાથઃ પૃથક્ ૧૨—૧૩

શ્રીનાભેયજિનોડથચંદ્રકપુરીસ્થાને ૧૪ સ જીરાપુરે ૧૫ ।

શ્રીપાર્શ્વો જલપદ્ર ૧૬ દાહડપુરસ્થાનદ્વયે ૧૭ સમ્પદં

દેયાદ્વીરજિનશ્ચ હંસલપુરે ૧૮ માન્ધાતૃમૂલેજિતઃ ॥ ૧૯

—મુનિસુંદરસૂરિકૃત ગુર્વાવલી, શ્લોક ૧૯૩.

૪. ધર્મઘોષસૂરિ—તપગચ્છ પટ્ટાવલીમાં ૪૬મા પટ્ટકર છે. તેઓ મહાવિદ્વાન, અનેક ગ્રંથોના રચયિતા, મંત્રવાદી, મહાન યોગી અને ઉર્જીવલ ચારિત્રધારી મહાપુરુષ થયા છે. તેમના ઉપદેશથી માંડવગઢના મંત્રી પેથડે જુદાં જુદાં નગરોમાં: (જેમાં ચંદ્રાવતી પણ છે.) ૮૪ જિનમંદિરો કરાવ્યાં, સાત જ્ઞાનભંડાળ ભરાવ્યાં. વિશેષ માટે પટ્ટાવલી સમુચ્ચય ભાગ ૧માં તપગચ્છ પટ્ટાવલી પૃ. ૬૦-૬૧ જુઓ. તેઓ ૩૫૭માં સ્વર્ગે ગયા. ચૌદમી શતાબ્દીના તેઓ મહાન આચાર્ય છે.

૫. મુનિસુંદરસૂરિ—તપગચ્છ પટ્ટાવલીના ૫૧મા પટ્ટકર છે. તેઓ મહાન અધ્યાત્મી, શુદ્ધ ઉજ્જવલ ચારિત્રધારી, મહાન વાદી અને ૧૦૦૮ અવધાનકાર હતા. ખંભાતના સુખાએ તેમને “વાદિગોકુલસંડ” અને દક્ષિણના પંડિતોએ “કાલીસરસ્વતી” નું ઉજ્જવલ ગિરદ આપ્યું હતું. તેમણે સિરોહીના રાજ સરસમદલને પ્રતિબોધ આપ્યો હતો. તેઓ અધ્યાત્મકલ્પકર્મ, ગુર્વાવલી આદિ ગ્રંથોના રચયિતા છે. ગુર્વાવલી, એક પ્રામાણિક ઐતિહાસિક ગ્રંથ મનાય છે. ૧૪૩૬માં જન્મ, ૧૪૪૬માં દીક્ષા, ૧૪૭૮માં આચાર્યપદ, ૧૫૦૩માં સ્વર્ગ. પંદર અને સોળમી સદીના તેઓ મહાન આચાર્ય છે.

આ સિવાય એ જ ગુર્વાવલીમાં ઉલ્લેખ મળે છે કે ચંદ્રાવતીના રાગના મંત્રીશ્વર શ્રીમાન કુંકુણરાજને પ્રતિબોધ આપી સર્વદેવસૂરિ^૬ એ દીક્ષા આપી હતી.

ચંદ્રાવતીભૂપતિનેત્રકલ્પં, શ્રીકુંકુણં-મંત્રિણમુચ્ચક્રદ્વિમ્ ।

નિર્માપિતોત્તુંગવિશાલચૈત્યં, યોડદાક્ષયત્ વુદ્ધગિરા પ્રબોધ્ય ॥

—ધર્મસાગર ઉપાધ્યાયકૃત તપગચ્છ પટ્ટાવલી, (પટ્ટાવલી સમુચ્ચય)

આ ચંદ્રાવતી સૌથી પ્રથમ ક્યારે હુટાયું તેને માટે મહાવિદ્વાન પંડિતરાજ, ધનપાલ સત્યપુરમંડન — મહાવારિસાહ નામના ટુંડા કાવ્યમાં લખે છે કે મુસલમાનોએ અણુહિલકાડ પાટણ, ચંડાવલી (ચંદ્રાવતી અત્યારે ચંડાઉલી—ચંડાવલી કહે છે. મૂલમાં ચંડાવલી છે.), સોરઠ, દેલવાડ અને સોમેશ્વર-પ્રભાસપાટણ એ અર્ધાં સ્થાનોનો નાશ કર્યો. આ સમય એ જ લાગે છે કે જ્યારે મહમદગિજની હિન્દ ઉપર ચડી આવ્યો હતો. કવિરાજ આ સમય લગભગ વિદ્યમાન હતા અને જાણે નજરે જોએલી હકીકત લખતાં હોય એમ તેઓ લખે છે કે “તુરુબ્કાએ (મહમદ ગીજનીએ) ઉપર્યુક્ત સ્થાનો તોડ્યાં અને હુટ્યાં, પરન્તુ સત્યપુરમંડન મહાવીર દેવનું મંદિર તેઓ ન તોડી શક્યા. ત્યાંના શાસનદેવ એટલા પ્રાભાવિક હતા.

આ જ વિષયમાં વિવિધતીર્થકલ્પકાર પણ કવિરાજને સમ્મતિ આપતાં લખે છે કે “ વિક્રમ સંવત ૧૦૮૧ માં ગજની-ગીજનીપતિએ ગુજરાત ભાંગ્યું અને પછી સત્યપુરમાં આવ્યો હતો. પણ મંદિર તોડી શક્યો ન હતો.

—વિવિધતીર્થકલ્પ, પૃ. ૨૯, સત્યપુરતીર્થકલ્પ.

આ ઉપરથી એટલું નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે કે મુસલમાનોએ ભિન્નમાલ, પાટણ, પ્રભાસપાટણ અને ચંદ્રાવતી આદિ ૧૦૮૧ લગભગમાં તોડ્યાં — હુટ્યાં હતાં.

ઉપદેશસક્તીમાં ઉપાધ્યાય સોમધર્મ લખે છે કે :— “ ચંદ્રાવતીમાં ૪૪૪ અર્હતપ્રાસાદો — જિનમંદિરો હતાં, ૯૯૯ શૈવમંદિરો હતાં. ભીમરાવળથી અપમાન પામીને આવેલા વીમળ મંત્રીશ્વર ચંદ્રાવતીના મુખ્ય રક્ષક હતા. તેમણે ૧૦૮૮ માં આજુ ઉપર આદિનાથ પ્રભુની પિતલની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી. ”

૬. સર્વદેવસૂરિ-તપગચ્છ પટ્ટાવલીમાં ૩૬ મા પદ્ધર આચાર્ય છે. તેઓના ગુરુનું નામ ઉદ્યોતનસૂરિ છે કે જેમણે ટેલીગ્રામ નજીક વટની જાયામાં સર્વદેવપ્રમૂખ આઠ શિષ્યોને આચાર્યપદવી આપી અને વડગચ્છની સ્થાપના કરી હતી. એટલે વડગચ્છના આઠ આચાર્ય સર્વદેવસૂરિ છે. એ ગચ્છનું બીજું નામ બૃહદ્ગચ્છ પણ છે. તેમણે વિ. સં. ૧૦૧૦ માં રામસૈન્યપુરમાં ચંદ્રપ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. અને ચંદ્રાવતીમાં વિશાલ મંદિર બનાવનાર મંત્રી કુંકુણને દીક્ષા આપી હતી. તેઓ અગીયારમી શતાબ્દના મહાનૂ આચાર્ય છે. (જુઓ “પટ્ટાવલી સમુચ્ચય”માં તપગચ્છ પટ્ટાવલી, પૃ-૫૩) આ સિવાય બીજા સર્વદેવસૂરિ બારમી શતાબ્દીમાં થયા છે.

वस्तुपालयंत्रिभां^७ जिनहृषिसुरि लभे छे :— “चंद्रावतीभां प्राग्वाः वंशना विमल नामे इंड नायक - इंडपति थया. तेओ विमलायलनी यात्राभां यार डोटी सुवर्णो व्यथ डरी संधपति थया (अर्थात् सिद्धायललनेो संध क्राढयो अने ओभां यार डोटी सुवर्णं अर्च्युं). तेमनी स्त्रीनुं नाम श्रीदेवी इतुं. मंत्रीश्वरे १०८८भां आलुभां आदिनाथलनी धातुमय प्रतिमानी प्रतिष्ठा पृहृहृगच्छीय रत्नसुरिछना हाथथी करानी.”

चंद्रावतीनी पासे श्रीनगर इतुं. मने लागे छे डे विमल मंत्रीश्वरे पोतानी स्त्रीना नामथी आ शहर वसायुं होय. परन्तु ओ नगर चंद्रावतीनी साथे न विनाश पाभ्युं छे. ओ नगरनुं नाम आणे सुरातरा छे. ते चंद्रावतीनी नलुकभां न छे अने त्यां ओड विशाल अति प्राचीन आपन जिनालयनुं मंदिर इतुं. आणे तेनां अडोरे पड्यां छे. ओ मंदिरनेो ब्रह्मो पत्थर पालनपुर आव्यो छे. अने लछ पलु काम पडे छे त्यारे अहीथी पत्थरे लभं न्वाय छे. आणे पलु ओ मंदिर पोतानां प्राचीनता, गौरव. लव्यता अने विशालतानी आनी आपतुं अडेरुपे सुरातराना पादरभां उलुं छे. आवां इतुं प्राचीन मंदिरा विनाशना गर्भभां पड्यां छे, जेनेो इतिहास पलु नथी मणतो.

अन्तभां चंद्रावतीनी प्राचीनतानेो प्रथम परिचय आपनार अंग्रेज विद्वानां वाड्यो टांडा लेभ समाप्त करुं छुं.

आबूरोड स्टेशन से करिब ४ माइल दक्षिण में चन्द्रावती नामक प्रसिद्ध और प्राचीन नगरी के खंडहर दूर दूर तक नजर आते हैं। यह नगरी पहिले आबू के परमार राजाओं की राजधानी थी और बड़ी ही समृद्धिवाली थी, जिसकी साक्षी यहां के अनेक टूटे हुए मन्दिरों के निशान तथा जगह जगह पडे हुए संगमरमर के ढेर अब तक दे रहे हैं। ऐसी प्रसिद्धि है कि जब मुसलमानों की फौज इधर होकर निकली, इस धनाढ्य नगरी को बराबर छूटती रही। इसी आपत्ति से यह उजड़ हो गई और यहां के रहनेवाले बहुधा गुजरात में जा बसे। यहां पर संगमरमर के बने हुए बहुत से मन्दिर थे, जिनमें से कइ एक के द्वार, तोरण, मूर्तियां, आदि लोगोंने उखाड़ कर दूर दूर के मन्दिरों में (जुओ पृष्ठ १११)

७. वस्तुपाल तेजपाल भाटे भारतीय, प्रसिद्ध इतिहासज्ञ महाभट्टोपाध्याय गौरीशंकर ओझा सिरौही राज्य का इतिहासभां लभे छे :—

“× × × इसके मुख्यमंत्री वस्तुपाल तथा तेजपाल नामक दो भाई थे, (जो पोरवाड जातिके महाजन थे) जिन्होंने जैनधर्म सम्बन्धी कामों में अगणित द्रव्य व्यय किया। आबू परके देलवाडा गांव का लणवसही नामक सुन्दर मन्दिर जो विमल शाह के मन्दिर के पास है, तेजपाल ने अपने पुत्र लणसिंह के निमित्त करोड़ों रूपये लगा कर वि. सं. १२८७ (ई. स. ११३०) में बनवाया था। ये दोनों भाई वीरधवल के राज्य को बड़ी उन्नति देनेवाले हुए। पृ. १४० × × × जैन धर्मस्थानों के निमित्त उनके समान द्रव्य खर्च करनेवाला दूसरा कोई पुरुष नहीं हुआ। × × × वस्तुपाल तेजपाल जैन होने पर भी उन्होंने कई शिवालयों का जीर्णोद्धार करवाया था। जिसका उल्लेख भी मिलता है। पृ. ६४:

જૈનોની અહિસા અને દંડનાયક આભૂ

લેખક : શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ ચૌકરી

અહિલપુરનો સીમાડો આજે સૈનિકોના જ્વર, અવર ને ઘોંઘાટથી ચેનનવતો બની ગયો છે. ચોતરફ ગુજરાતનું સૈન્ય પથરાયું છે. સારાય દિવસ ખીજ દિવસના પ્રાતઃકાળ પૂર્વે મંડાનાર યુદ્ધ માટેની તૈયારી કરવામાં લગભગ પૂરો થવા આવ્યો છે. સંધ્યાનાં આગમન થઈ રહ્યાં છે. મુસલમાનો સામે અડગપણે ઉભા રહી, રાજધાની અહિલપુરનું સંરક્ષણ કરી શકાય તેવી ઉચિત અહરચના દંડનાયક આભૂએ ગોઠવી છે.

છતાં સૈનિકોમાંના કેટલાક અને નાયકોમાંના કોઈ કોઈ હજુ પણ એક ખીજના કાનમાં આવતી કાલના વિજયને માટે શંકાના સ્વર ઉચ્ચરે છે ! વિવિધરંગી રાવટીઓમાં દષ્ટિપાત કરી, ધ્યાનપૂર્વક શ્રવણ કરતાં એટલી વાત અવશ્ય કાને આવે છે કે:—

“ ગુર્જર ભૂમિને આજે કોઈ કાળ ઘડી પ્રાપ્ત થઈ છે કે નૃપતિ ભીમદેવ નગરીમાં મૌગૂદ નથી અને રાણીમાતાએ રાજધાનીના સંરક્ષણનો ભાર એક નવા આવેલા, શ્રીમાળી વલ્લિકાવચક, દંડનાયક આભૂને સોંપવામાં ગંભીર ભૂલ કરી છે ! એ ધર્માચરણી વાણિયાથી લડાઇના કાર્યોમાં શું શુકરવાર વળવાનો હતો ? જે વાતવાતમાં કીડી મોકોડાની દયા ચિંતવે, ઉભયકાળ પાપની આલોચના ન હોડે એવા શ્રાવકોથી સમરાગભૂમાં શનુઓ સામે તરવાર ફેરવવાનું અને ચીલડાની માફક શનુઓનાં માથાં વાદવાનું અન્યું કદી સાંભળ્યું છે અંક ? સાંભળ્યાં પ્રમાણે આ નવા સેનાધિપતિ એટલા ધર્મચ્યુસ્ત છે કે ગમે તેના સંયોગોમાં પણ એમના ધર્મની ‘પડકમણ’ કહેવાતી ક્રિયાને કદી ચૂકતા નથી. આવતી કાલના વિજયની નેવું ટકા તો ચિંતા જ છે, કેમકે જોનો નાયક આંધળો હોય તેનું લશ્કર કુવામાં પડે જ ને ! પણ રાજમાતાને આપણાથી શું કહેવાય ! ”

આ પ્રસંગે, ઉપર પ્રકારની છુટી છવાઈ કલ્પનાઓના તરંગોમાં જેમનાં હૃદય મુંઝાયાં છે અને જેમને મન માતૃભૂમિ પાટણ માટે અગાધ પ્રેમ છે એવા એ સૈનિક ગુપ્ત રીતે દંડપતિની કરુણી તરફ આરિક નજર રાખવા અને જરૂર જણાય તો એ વાતથી રાણીમાતાને માહિતગાર કરવા સેનાપતિના તંત્રુ સમીપ ઉપસ્થિત થયા.

આવતાં વેંતજ તેમણે જોયું કે દંડનાયક એક હસ્તિની પીઠ પર બેસી એકાગ્રતાથી કોઈ ધર્મ ક્રિયામાં મગ્ન બનેલ છે ત્યારે તેમનાં અંતર હતાશ બન્યાં. વલ્લિકવર આભૂને ‘એગિંદિયા-એઇદિયા’ આદિ પદોના ઉચ્ચારણ પૂર્વક સૂક્ષ્મ પાપોની આલોચના કરતાં સાંભળ્યો ત્યારે તેમને એમજ લાગ્યું કે આ વાણિયાની આગેવાની જરૂર પરાજયને નોતરશે ! તેઓ આ વાતથી રાણીને વાકેફ કરવા તત્પર બન્યા. આભૂને હાથમાં પકડેલી વસ્ત્રની મુહપત્તિને ઉકેલી ફેરવી ફેરવીને નીરખતો જોઈ તેમને મનમાં એટલો તો ગુસ્સો આવ્યો કે જો તેમનું ચાલતું હોત તો અત્યારે ને અત્યારે તેને સેનાપતિ પદ પરથી પદબ્રબ્દ કરી લશ્કરી છાવણીમાંથી પાનીચું પકડાવત ! પણ લાચાર !

અસ, હવે વધુ જોવાની તેમની ધીરજ ખૂટી ગઈ ! તેઓ મારતે ઘોડે રાજધાની તરફ ઉપડ્યા અને શ્વાસ ખાધા વગર રાજ્ય મહાલયમાં આવી રાણીમાતાને સારાય વ્યતિકર

૧૯૯૨

જૈનોની અહિંસા અને દંડનાયક આભૂ

૧૦૯

મુણાબ્યો. એ વૃતાન્ત સાંભળીને એ સ્ત્રીહૃદય સંદિગ્ધ થયું. વણિકવૃત્તિમાં સાચું ક્ષાત્ર તેજ ન જ હોઈ શકે એમ તેણીને લાગ્યું. આભૂ વાણિયાને સૈન્યનો અધિકાર સોંપવમાં ઉતાવળ થઈ છે એમ પણ સમજાયું, પણ હવે શું થાય? નિશાના અંધકારના ઓળા કચારનાથે ચોતરફ પથરાઈ ચૂક્યા હતા. સવાર ઉગતાં તો શત્રુ સૈન્યની ભેટ કરવાની હતી! આભૂ દંડનાયકને સર્વ પ્રકારની સત્તા પહેલેથી જ સોંપી દેવામાં આવી હતી, એટલે અત્યારે કંઈ કહેવાય તેમ પણ નહોતું. એટલે પ્રભુ પર ભરોસો રાખી, આવેલ સૈનિકોને સાંત્વન આપી, જે થાય તે જોવાનો નિરધાર કર્યો અને સૈનિકોને વિદાય કર્યા.

*

*

*

સૂર્યોદય થતાં પૂર્વે તો યુદ્ધભૂમિ મારો મારો અને કાપો કાપોના ભીષણ નાદોથી ગાથ રહી હતી. રાજની ગેરહાજરીને લાલ લઈ, પાટણ પર હલ્લો કરી વિજયશ્રી વરવાના કાંડ સેવતી મુસલમાન સેના ગુર્જર યોદ્ધાઓના હાથે સખત માર ખાતી હતી. ગઈ કાલનો, હાથીની અંબાડી પર બેઠો બેઠો “જે મે જીવા વિરાહીયા” છત્યાદિ પદ ઉચ્ચારતો વણિક આભૂ આજે કોઈ જુદા જ રૂપે દષ્ટિગોચર થતો હતો. તેની નાડીઓમાં આજે શૂરવીરતાનું શોણિત ધમારાઅંધ વહી રહ્યું હતું. તે ચોતરફ એક યમરાજના જેવા ભયંકર આટોપ સહિત ધુમી રહ્યો હતો. નવીન આગંતુકને પહેલી દષ્ટિયે સ્વપ્નમાં પણ ન સમજાય કે ગઈ કાલનો ધર્માચરણી આભૂ અને આજનો આ વીર લડવૈયો એ એક જ વ્યક્તિ છે.

નાયકના આ જાતના ભુસ્સાએ સેનામાં અનેરા પ્રાણ પૂર્યા. આગલી સાંજે જેઓ હતાશ અન્યા હતા તેઓ દંડનાયકનું આ પરાક્રમ નીહાળી આલા અન્યા અને પૂર જોરથી લલવા લાગ્યા. આવા પ્રયત્ન ધમારા સામે—રાજધાની માટે પ્રાણ ન્યોછાવર કરવા માટે બહાર પડેલા લડવૈયા સામે—મુસલમાની સેના ટક્કર ન લઈ શકી. એના સરદારે શસ્ત્રો નીચાં કરી યુદ્ધ અંધ કરવાની પ્રાર્થના કરી. સેનાાધિપતિ આભૂએ ગૂર્જરના રાજવીને જાણે તેવી શરતોથી તેની સાથે સંધી કરી, અણહિલપુરનો ધ્વજ અણનમ રાખ્યો અને ગૌરવવન્તી ગૂર્જર માતાના કંઠમાં એક વધુ વિજયમાળા પહેરાવી!

*

*

*

અણહિલપુર પાટણની પ્રગ્નમાં દંડનાયક આભૂની વિજય વાર્તા પહોંચતાં જ સર્વત્ર જયજયકાર વર્તી રહ્યો. મહારાણીએ સન્માનપૂર્વક તેનું સ્વાગત કર્યું અને દરબાર ભરી રાજ તેમજ પ્રગ્ન તરફથી યોગ્ય માન આપ્યું.

આ આનંદના પ્રસંગે રાણીને મનમાં આ વણિક સરદાર પ્રત્યે પહેલાં જે શંકા ઉત્પન્ન થઈ હતી અને એની હાથીની પીઠ પરની ધર્મ ક્રિયાનું જે રહસ્ય સમજાતું ન હતું એનું નિરાકરણ કરવા, તેણીએ હસતાં હસતાં પ્રશ્ન કર્યો:

“સેનાપતિ મહાશય, તમોએ જ્યારે સમરાંગણમાં યુદ્ધ કૌશલ્ય દાખવી શત્રુનો પરાભવ કર્યો અને એમ કરવામાં સેંકડો માણસોનો સંહાર કરી હિંસા આવરી તો પછી આગલી સાંજે કરેલ પ્રતિક્રમણનો શો હેતુ હતો? એમાં એક પ્રકારનો દંભ નથી જણાતો? એક તરફ સેનાધિપતિ તરિકેનો અધિકાર કે જેમાં મારપીટને તલવારાદિ શસ્ત્રોના વારંવાર ઉપયોગ સિવાય બીજો વ્યવસાય જ નથી હોતો અને બીજી તરફ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ પાપની આલોચના કરવા તત્પર બની અહિંસાના ઉપાસક કહેવાડાવું, એનો

મેજે કેવી રીતે ખેસે? સંઘ્યા સમયે જ્યારે તમે મુખવસ્ત્રની ફેરવણી કરતા હતા ત્યારે ખુદ તમારા સૈનિકાના મનમાં એમ વસ્તુ કે આ જાતના ધર્મભીરુ સરદારથી આવતી કાલે કેવી રીતે શસ્ત્રોની રમત રમાશે? નાયક તે વળી અહિંસક રહી શકે ખરો? ધર્મશીલ ને અહિંસાપ્રેમી પુરુષથી તે લડાઈ સરખું ફૂર કાર્ય કેવી રીતે બની શકે?

આમ છતાં બીજા દિવસની તમારી વીરતાએ અને શીઘ્રતાથી પ્રાપ્ત કરેલી વિજય વરમાળાએ અમે સર્વને આશ્ચર્ય પમાડ્યું છે! અને તેથી જ અમે જાણવા ઇચ્છીએ છીએ કે એક બીજાથી ભિન્ન દિશામાં જતી વાતનો તમે કેવી રીતે સમન્વય સાધો છો? અર્થાત્ દિસા કરવા છતાં તમે ધર્મપાલન કરી કઈ રીતે અહિંસક રહી શકો છો?"

દંડનાયક આજુએ સ્વસ્થતા પૂર્વક પોતાની વાત સમજાવી:—

“મહારાણી, મારું અહિંસા વ્રત મારા આત્માની સાથે સંબંધ રાખે છે. મેં જે એકદ્રિયથી માંડી પંચેદ્રિય સુધીના કાર્મ પણ જીવને વધ ન કરવાના શપથ લીધા છે તે મારા સ્વાર્થની અપેક્ષાએ હોઈ એમાં પણ શ્રાવક ધર્મોચિત ધણા ધણા ભાંગા છે. દેશની રક્ષા માટે કે રાજાની આજ્ઞાથી મારે વધકર્મ કરવું પડે તો એમ કરવામાં એક દંડનાયક તરિક્કે હું કર્તવ્ય સમજું છું; કારણ કે મારું શરીર એ એક દષ્ટિએ રાષ્ટ્રની સંપત્તિ છે. તેથી રાષ્ટ્રની આજ્ઞા કે આવશ્યકતા મુજબ એનો ઉપયોગ થવો જોઈએ. શરીરમાં વાસ કરતો આત્મા યા મન એ મારી પોતાની સંપત્તિ છે, અને તે બંનેને સ્વાર્થો હિંમતા પરિણામથી અલિપ્ત રાખવાં એ મારા અહિંસાવ્રતનું લક્ષણ છે. મેં જોયું કે યુદ્ધભૂમિ પર મારી લાજરીની જરૂર છે ને નજીકમાં કાર્મ એકાંતસ્થાન પણ નથી એટલે હાથીની અંબાડી પર રહીને મારે મારું આત્મિક સાધન સાધવું પડ્યું. મારા મન સાથે દિવસભરના લાગેલા નાના મોટા દરેક દોષોની મેં આલોચના કરી, દેવગુરુના સ્મરણપૂર્વક મારા આત્માની શુદ્ધિ કરી. હેતુ વગર કાર્મ પણ જીવને મારવાના તો શું પણ સામાન્ય રીતે કદર્થના ઉપજવવાના પણ વિચાર મનમાંથી કહાડી નાંખી મેં મારા હૃદયને નિર્મળ બનાવ્યું. બીજા દિવસે મેં જે કંઈ આચરણ કર્યું એમાં મારા પરિણામ મુસલમાની સેનાને વનાકારણ હાની પહોંચાડવાના ન હતા, પણ જે રાજ્યનું હું લણ ખાઉં છું એ રાજ્ય પર એણે (એ સેનાએ) હલ્લો લાવીને અપરાધ કર્યો છે એટલે એ સૈન્યને યોગ્ય શિક્ષા આપી માત્ર રાજ્ય પ્રતિની મારી ફરજ અદા કરવારૂપ જ મારા પરિણામ હતા. ફરજ બજાવવી એ તો સંસારસ્થ આત્માનો ધર્મ રહ્યો. જ્યાં સુધી હું શ્રાવક ધર્મમાં છું ત્યાં સુધી મારાથી સવ દેશીય અહિંસાપાલનના શપથ ન જ લઈ શકાય. મારે મારા જ્ઞાતવ્યવસાયને ઉચિતકાર્ય કરવું જ ઘટે! કેવળ સ્વચ્છંદતાથી, કાર્મ પણ હેતુ સિવાય હું કાર્મ પણ જીવની હિંસા ન જ સેવું, ન જ કરી શકું, તેમ માત્ર મારી ઇન્દ્રિય લાલસા તૃપ્ત કરવા કે માનસિક શોખ અર્થે પણ અન્ય જીવોનો વ્રાત ન જ કરી શકું. એમ કરવામાં તો ચોક્કસો સ્વાર્થ જ સમાયેલો છે, અને જ્યાં સ્વાર્થ છે ત્યાં અહિંસા ધર્મ ટકી શકતો નથી. ટુંકમાં કહું તો એટલું જ કે, ન ત્યાલે—નિરુપાયે પાપાચરણ કરવું પડે એમાં અને પાપાચરણ કરવાના શોખમાં ધણો ફેર છે. પરિણામની ચટઉતરમાં તો કર્મ બંધનમાં ધણો ફેર પડી ગય છે. હિંસા—અહિંસાનું સ્વરૂપ સમજવામાં અતિ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિની જરૂર છે. એના કેટલાય પ્રકારો

૧૯૯૨

જૈનોની અહિંસા અને દંડનાયક આલુ

૧૧૧

છે. એ સર્વ સમન્વ્યા વિના માત્ર આલુ દષ્ટિથી તોલ કરનાર કદી પણ એનું આંતર રહસ્ય ન જ ઉઠેલી શકે! એવો યત્ન તો કેવળ ધુમાડાના આચકા જેવો જ થાય!

‘પરોપકાર એ પુન્ય અને પરને પીડા એ પાપ છે.’ એ આની અતિ સ્થૂલ સમજીતી કહી શકાય” સેનાપતિનું કાંચુ વિવેચન સાંભળી આખી સભાને હર્ષ થયો અને દરેકની શંકાનું સમાધાન થયું કે અહિંસા ધર્મનું પાલન અને વીરતાનું દર્શન એ પરસ્પર વિરોધી વસ્તુઓ નથી. અહિંસા એ નિર્બળનું નહિ પણ શૂરાનું હથિયાર છે. ખડ્ગાદિ સાધનમાં તો કેવળ શારીરિક શક્તિ જોઈએ છે ત્યારે અહિંસાના ઉપયોગમાં તો આત્મિક બળનું ઘણું પ્રયોજન રહે છે.

જૈનો અહિંસાધર્મી રહ્યા એટલા માટે તેમને લડાઈથી કાયર ગણવા એ ભૂલ છે. પ્રાચીન ઇતિહાસ વિલોકતાં શરાતન દાખવ્યાનાં અને દેશ કે ધર્મ માટે પ્રાણ પણ ન્યોછાપર કરવાનાં જ્વલંત ઉદાહરણો, એક નહિ પણ, સંખ્યાબંધ મળી આવે છે. અલબત્ત એવા પ્રસંગે પણ ઉપર કહેલ અહિંસાની વિચારણાને અનુરૂપ વર્તાવ જરૂર દેખાશે જ. અસ્તુ!

દંડનાયક આલુના જેવાં અનેક ઐતિહાસિક દૃષ્ટાન્ત ચક્ષુ સામે વિદ્યમાન હોવા છતાં જેઓ જૈન રાજકર્તાઓને કે જૈન કર્મચારીઓને તેમના દ્વાધર્મ પાલન માટે હલકા ચીતરવાનો પ્રયાસ કરે છે તેઓ એક જ્વલંત અને ગૌરવભર્યા ઇતિહાસ તરફ ઈરાદાપૂર્વકનાં આંખમીચામણાં કરે છે એટલું જ નહિ પણ તેઓ ઇતિહાસનું એક પ્રકારે ખૂન કરે છે! ઇતિહાસનો સાચો ઉપાસક આ વાત કદી ન સાંખી શકે!

(૧૦૭મા પૃષ્ઠનું અનુસંધાન)

લગા દિવે । ઔર બચે हुए मन्दिर राजपुताना मालवा रेल्वे के ठेकेदारों ने तोड़ डाले । ई. स. १८२२ (वि. सं. १८७९) में राजपुताना के प्रसिद्ध इतिहास लेखक कर्नल टॉड साहब यहां आये थे । उन्होंने ने “ ट्रावेल्स इन वेस्टर्न इन्डिया ” नामक अपनी पुस्तक में यहां के बचे हुए मन्दिरों के चित्र दिये हैं । जिनसे उनको कारीगरी, सुन्दरता, आदि का अनुमान हो सकता है । ई. स. १८२४ (वि. सं. १८८१) में सर चार्ल्स कोल्बिल साहब अपने भित्ति संहित यहां आये उस समय संगमरमर के बने हुए २० मन्दिर यहां पर बचे हुए थे । जिनकी सुन्दरता की प्रशंसा उक्त साहब ने की है ।

इस समय यहां पर एक भी मन्दिर अच्छी स्थिति में नहीं रहा । इस प्रकार इस प्राचीन नगरी के महत्त्व का खेदजनक अन्त हुआ । अब तो उन अनुपम मन्दिरों के दर्शन, महानुभाव कर्नल टॉड के दिये हुए सुन्दर चित्रों के सिवाय किसी प्रकार से नहीं हो सकते ।

—सिरोही राज्य का इतिहास

ધન્ય છે એ અંગ્રેજ વિદ્વાનને, જેણે ચંદ્રાવતીનાં મન્દિરોનાં ફોટા — ચિત્રો ઉતારી તેને અમર બનાવ્યાં છે. જૈનસમાજ હજી પણ જાગૃત થાય અને ચંદ્રાવતીનાં રહ્યાં સહ્યાં ધ્યસ્ત જૈનમંદિરના અવશેષોનો સંગ્રહ કરે અને પ્રાચીન જૈનપુરીનાં સ્મારકો સાચવે એ જ શુભેચ્છા સાથે આ લેખ સમાપ્ત કરું છું. (સંપૂર્ણ)

श्री आनन्दचिमलसूरिनिर्मित साधुमर्यादापट्टक

सम्पादकः—श्रीयुत अगरचन्द्रजी नाहटा, सिलहट ।

तपगच्छ के आचार्यों के निर्मित ४ पट्टक, जैनधर्म प्रसारक सभा द्वारा (वर्तमान भाषा में परिवर्तित) प्रकाशित हुए हैं। उनके अतिरिक्त हमारे बीकानेर के संग्रहालय में प्रस्तुत ५वां पट्टक उपलब्ध है, जिसको यहां अक्षरशः प्रकाशित किया जाता है। खरतगच्छ के भी कई व्यवस्थापत्र उपलब्ध हैं, जिनमें श्री जिनप्रभसूरिजी और श्री युगप्रधान जिनचन्द्रसूरिजी एवं जिनरत्नसूरिपट्टधर जिनचन्द्रसूरि के व्यवस्थापत्र हमारे संग्रह में हैं। इनमें प्रथम द्वय “जिनदत्तसूरिचरित्र” उत्तरार्द्ध और हमारे लिखित “युगप्रधान जिनचन्द्रसूरि” पुस्तक में प्रकाशित भी हो चुके हैं।

साधुमर्यादापट्टकों की उपयोगिता आदि के विषय में मुनिराज श्री विद्याविजयजी महाराज का एक महत्त्वपूर्ण लेख ‘जैनज्योति’ में प्रकाशित हो ही चुका है, तदर्थ यहां पर विशेष नहीं लिखा जाता।

संवत् १५८३ वर्षे। पत्तननगरे ज्येष्ठमासे श्रीसंघसमुदायमध्ये श्रीआणंदविमलसूरि-
भिलिखितं। सहू ऋषिनइ एटला बोल पाळवा :—

१. गुरुनइ आदेशइ विहार करिवउं ।
२. वणिगनइ दीक्षा देवी बीजानइ नहि ।
३. गीतार्थनी निश्रायइं मास तीनइ दीक्षा देवी बीजी परि नहीं ।
४. वेगला थका गीतार्थ कन्हइ कोइ एक दीक्षा ल्यइ तेहनी परीक्षा करी वेष पलटाइवउ पिण विधइ दीक्षा गुरु पासइ दिवराबिबी ।
५. पाटण माहे एक गीतार्थना संघाडा चउमासि रहइ ।
६. क्षेत्रे एक चउमासि रहइ । आठ मास बीजे क्षेत्रे रहइ ।
७. वेगला एकुं [बुं ?] कागल आदेश मगाइवउ ।
८. एकलइ महात्मइं विहार न करिवुं । एकलेउ हॉडइ तेहनी मांडलइ किणही न वइसिवुं ।
९. बीज, पांचम, इग्यारिस, अमावासि, पूनम एवं मास माहे १२ दिन विगइ न वहिरवी, उपवास आंबिल निवी वा सकति पचखाण करिवउ ।
१०. तिथि वाधइ तिहां एक दिन विगइ न वहिरवी ।
११. पात्रे रोगान न देवउ पात्रा काला काटूआ करिवा ।
१२. योग वया पाखइं सिद्धांत वाचिवउ नही ।

१३. एक समाचारीना साधु किवारइ बीजइ उपाश्रय रखा हुइ तउ तीण गीतार्थ समीपइ आवी वांढणा देइ सिज्यातर ही(पी?)इ पृष्ठी बहिरवा जाइवुं ।

१४. दिवसमाहि आठ थुईण देव वांदिवा ।

१५. दिनप्रति साधुनइ २५ सइं गुण्या जोईयइ, न गुणइ तउ जघन्यइ एक सहश्र गुणिवउं ।

१६. परिग्रह वस्तु कांबला ठामडा पृठइ बांधी न मूक्किवा, चालतां डीलइ ऊपाडइ, गृहस्थ पाहइ न उपाडिवउ ।

१७. वरस माहे एक धोवणी बीजी धोवणी नहीं ।

१८. पोसाल माहे किणही न रहिवउ ।

१९. पोसालइ किणही भणिवा न जाइवउ ।

२०. सहश्र प्रमाण ग्रंथ अधिकुं न लिखाइवउ ।

२१. द्रव्य आपी किणही भइ पासइ न भणिवुं ।

२२. जिणइं गामइं चउमासि रहइ तिहांथा पडवा दिनइ पारणउ करी पांगरिवउं ।

२३. जिहां चतुमासि रखा हुइं तिहां तिणइ साधइं २ मास लगइ वल बहिरवउ नहीं ।

२४. अकाल संज्ञा हुइ तउ आंबिल करिवउं ।

२५. एकासणउ पचक्रवाण जावजीव करिवउ, लठु नइ पारणइ जिम गुरु कहइ तिम करिवउ ।

२६. पारिट्ठावणीयागार किणइ न साचिवउं ।

२७. आठमि चउदसि पांचमि उपवास करिवउ, काण्णइ किवारइ न करइ तउ मास दिवस माहि पांच उपवास करिवा ।

२८. आठमि चउदसि विहार न करिवउ ।

२९. एक निवी माहि त्रीस निवीता माहि एके निवीतउ न लेइवउ ।

३०. चउरासी गळ माहिलउ माहात्मा गुरुना कथा पासइ किणही न राखिवुं ।

३१. गुरुनइ अणपूछ्यइ नवी प्ररूपणा नवी समाचारी न करवी ।

३२. ए बोल न पालइ तेहनइ गुरु गीतार्थ श्रीसंघइ ते पांहि पालाविवा ।

श्री विजयदानसूरि, उपाध्याय श्री हर्षसागर गणि, पं० श्रुतसमुद्र गणि, पं० सीहविमलगणि, उदयवर्द्धन गणि, श्रीपति गणि । एटला जण टाली दीक्षा ल्यइ तेहनइ बेष पहिराविवउ नहीं ।

३३. ऋषि किणइही नवउ लगडउ न लेइवउं, सरवर कोरउ बहिरवउ कोरा माहे गडडिआ व साद्ध किणही न लेइवउ । गीतार्थनइ मोकलउ ।

—१७वीं शताब्दि का लिखा हुआ एक पत्र, जो हमारे संग्रह में है ।

વ સં ત વિ લા સ

લેખક-શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાળ
(આર્કિથેલોજિકલ ડીપાર્ટમેન્ટ, વડોદરા.)

વિ. સં. ૧૫૦૮ માં લખાએલું 'વસંતવિલાસ' નામનું એક શૃંગારિક અચિત્ર કાવ્ય મૂળે કોઈ જૈન ગ્રંથલંકારનું અગર કોઈ જૈન સાધુના સંગ્રહનું ખીજડાની પેળ-અમદાવાદના એક શાસ્ત્રીની હસ્તલિખિત પોથીઓ વેચાતી હતી તેની સાથે યુજરાતના વયોવૃદ્ધ સાક્ષરરત્ન, દીવાન બહાદુર, શ્રીયુત કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવને મળી આવ્યું હતું. આ કાવ્ય ખેળવાળા સૂવાળા કપડાના ચીરા ઉપર આખરે ચોર શી તકતીમાં ઉતારેલું છે. પ્રત્યેક તકતીના આરંભે જૂની યુજરાતી ભાષામાં એક વૃદ્ધ (દુંક) તથા તે પછી કેટલાક સંસ્કૃત પ્રાકૃત શ્લોક આપેલા છે, અને તે ઉતારાની નીચે દરેક પ્રસંગને લગતું યુજરાતની જૈનાશ્રિત કળાની દૃષ્યનું ચિત્ર આજોખેલું છે. કાવ્યની નકલ, ઘોળી ભોંય ઉપર સોનેરી (સોનાની) શાહીથી, પડિમાત્રાવાળી જૈન દેવનાગરી લિપિમાં ઉતારેલી છે. લાત્ર, કાળી અને ભૂરી શાહીનાં લખાણ વાંચી શકાય તેવાં છે, પરંતુ સોનેરી શાહીને ઘસારો લાગ્યો હોવાથી એનું લખાણ અંધું પડી ગયું છે. શરુઆતની ઊંચેક તકતીઓ નાશ પામી છે. કાવ્યને છેડે આ પ્રમાણે પ્રશસ્તિ લખેલી છે :

શુભં ભવતુ લેખક-પાઠકયોઃ ॥ ૪ ॥ ૪ ॥ શ્રી ગૂર્જર શ્રીમાલવંસે(શે) સાહ
શ્રીદેપાલમુત્ત-સાહશ્રીચંદ્રપાલ-આત્મપઠનાર્થ ॥ શ્રીમન્નૃપ-વિક્રમાર્ક-સમયાતીત સંવત
૧૫૦૮ વર્ષે મહામાંગલ્ય-સમાદ્રપદ શુદી ૫ ગુરૌ અબેહ શ્રીગૂર્જરખરિચ્યાં મહારાજાધિરાજસ્ય
પાતશાહ-શ્રીઅહમદસાહ કુતુવદીનસ્ય વિજય-રાજ્યે શ્રીમદહમદાબાદ-વાસ્તુસ્થાને
આચાર્ય રત્નાગેરણ લિખિતોડયં વસંતવિલાસઃ ॥ ૪ ॥ ૪ ॥

આ કાવ્ય કપડાના લાંબા ડીપણાંરૂપે લખેલું છે. આજે પણ કેટલાક વૃદ્ધ જ્યોતિષીઓ ડીપણા રૂપે જન્મોત્તરી તૈયાર કરે છે. આ કપડાની લંબાઈ ૩૬૧ા પ્રુટ અને પહોળાઈ ૩૫૫ા હાથ તરફ એક ઈંચ તથા જમણા હાથ તરફ પોળા ઈંચના હાંસીઆ સુદાં ૯.૨ ઈંચ છે.

'વસંતવિલાસ' ચમક ચમક થતી આંદણીના જેવું કાવ્ય છે. એ નરસિંહ મહેતાના સમયની જૂની યુજરાતીમાં રચાએલું છે. કવિની બાની (વાણી) અસંત મધુર અને ભાવભરી છે. શબ્દલંકાર અને અર્થોલંકાર તેના માધુર્યનું અને રસનું પોષણ કરે છે. શૈલી સરકારી છે. રસિક કર્તાનું નામ નથી મળતું એટલે મનને અસંતોષ રહે છે.*

પ્રસ્તુત કાવ્ય અમદાવાદમાંથી મળી આવેલી એક પ્રતને આધારે સૌથી પ્રથમ 'યુજરાત શાળાપત્ર' માસિકના ૩૧ મા પુસ્તકમાં ઈ. સ. ૧૮૯૨માં, પા. ૮૯ થી ૯૫, ૧૧૩ થી ૧૧૬, ૧૩૫ થી ૧૩૮, ૧૬૨ થી ૧૬૭ તથા ૧૯૩ થી ૧૯૬ ઉપર કકડે

*જુઓ 'વસંતવિલાસ' નામનો ડી. બ. કે. હ. ધ્રુવનો 'હાલમહમદ-સ્મારક-ગ્રંથ'માંનો લેખ, પા. ૧૮૭-૧૮૮.

૧૯૯૨

વસંતવિલાસ

૧૧૫

કકડે દી. ૫ કેશવલાલ ધ્રુવે છપાવ્યું હતું. ચારપછી ખીજ એક પ્રત કેકન કોલેજના સરકારી સંગ્રહમાંથી વસંતવિલાસના એકલા કાવ્યની તેઓએ પાછળથી મેળવી, અને તેના આધારે ઈ. સ. ૧૯૨૨ માં 'હાજમહમ્દ-સ્મારક-ગ્રંથ'માં પાના ૧૮૭ થી ૧૮૮ માં કેટલાક શ્લોકો અર્થ સાથે પ્રસિદ્ધ કર્યાં. આ પટનાં ચિત્રોની 'ગુજરાતની કળા' તરીકે સૌથી પ્રથમ શ્રીયુત રવિશંકર રાવળે તે જ લેખની સંપાદકીય નોંધમાં યોગખાણ કરાવી. વળી ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી ઈ. સ. ૧૯૨૭ માં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલા 'પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્ય' નામના ગ્રંથમાં પાના ૧૫ થી ૨૩ માં ખીજ પ્રત મેળવીને શુદ્ધ કરી તૈયાર કરેલા ૮૬ શ્લોકો મૂળ પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષામાં અને પ્રસ્તુત ગ્રંથના પરિશિષ્ટમાં વસંતવિલાસના ચિત્રપટમાં ઉતારેલા સંસ્કૃત-પ્રાકૃત શ્લોકો પાના ૧૪૫ થી ૧૫૮માં તેઓએ પ્રસિદ્ધ કર્યાં.

ધ્રુવ સાહેબનો આ ચિત્રપટ તથા તેઓના પ્રસ્તુત લેખોનો મુખ્ય આધાર લઈને શ્રી નાનાલાલ સી. મહેતાએ આ ડીપણની ચિત્રકળા ઉપર એક લેખ પહેલવહેલો અંગ્રેજી ભાષામાં Rupam ત્રૈમાસિકના ઈ. સ. ૧૯૨૫ના અંક ૨૨ અને ૨૩ ના પાના ૬૨ થી ૬૫ સુધીમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો. ત્યારપછી ખીજે લેખ The Studies in Indian painting નામના ગ્રંથના ખીજ પ્રકરણમાં Secular Painting in Gujarat-XVth Century નામનો પાના ૧૫ થી ૨૮ માં લખ્યો; અને ત્રીજે વિસ્તૃત લેખ Gujarati Painting in the Fifteenth Century નામના India Society તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૧માં પ્રસિદ્ધ થયેલા પુસ્તકમાં લખ્યો અને એ રીતે આ જૈન ચિત્રપટનાં ચિત્રોની યોગખાણ જગતને કરાવી.

પ્રસ્તુત લેખોમાં આ અને વિદ્વાન મહાશયો તરફથી આ ચિત્રો ચીતરાવનારને તથા તેના કાવ્યના કર્તાને તે જૈન હોવા છતાં, જૈનેતર સામિત કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે, જે નીચે પ્રમાણે છે:

૧ 'આ શૃંગારી કાવ્યનો કર્તા અંધારપછેડો ઝોઠી અગોચર રહ્યો છે, તેથી તેની ખતભાત વિષે કદપના કરવી જોખમભરેલી છે; તથાપિ વસંતવિલાસ કાવ્યમાં કડીએ કડીએ જે જીવનનો ઉલ્લાસ ઉભરાઈ ગય છે તે ઉપરથી અટકળ થાય છે કે તે કવિ સંસારથી કંટાળેલો વિરાગી નહિ, પણ વિશ્વના વૈભવમાં પરિપૂર્ણ રસ લેનારો રાગી પુરુષ હશે. વસંતના વર્ણનનું કાવ્ય હોવા છતાં તેણે તેને કૃગ્ન સંજ્ઞા આપી નથી; ત્યમ વળી અમગ્ર કાવ્યમાં કોઈ પણ સ્થળે જૈનધર્મનો સુવાસ સ્ફૂરતો નથી. તેથી એ જૈનેતર એટલે વૈદિક કવિ હોય. પ્રસ્તુત કાવ્યની ચોત્રીસમી કડીની છાયા પંડિત કવિ રત્નેશ્વરનાં દ્વાદશ માસમાં દૃષ્ટિ ખેંચે છે.'^૧

૨. 'Men and Women decorated the ears with Karna-Phool (large circular ear-rings) and both put Vaishnavite symbols on the forehead.'^૨

અર્થાત-પુરુષો અને સ્ત્રીઓએ કર્ણફૂલથી કાનને રાજગારેલાં છે અને અનેના કપાળ ઉપર વૈષ્ણવતાનું ચિન્હ (જોવામાં આવે) છે.

૧ 'પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્ય'ની પ્રસ્તાવના, પા. ૧૪-૧૫.

૨ 'The Studies in Indian Painting' p. 20

પ્રસ્તુત પહેલા ઉલ્લેખમાં માન્યવર દ્રુવ સાહેબ આપણી સામે એક કલ્પના રજુ કરે છે કે 'વસંતવિલાસમાં કડીએ કડીએ જે જીવનનો ઉલ્લાસ ઉભરાઈ આવે છે તે ઉપરથી અટકળ થાય છે કે તે કવિ સંસારથી કંટાળેલો વિરાગી નહિ પણ વિશ્વના વૈભવમાં પરિપૂર્ણ રસ લેનારો રાગી પુરુષ હશે.' તેઓશ્રીની આ કલ્પનાનો સ્વીકાર કરતાં પહેલાં આપણે ઉપલબ્ધ જૈન સાહિત્ય કૃતિઓમાં જૈન ત્યાગીઓએ આવી ગતતાં શૃંગારિક કાવ્યોની રચના કરેલી મળી આવે છે કે નહિ તે તપાસી લઈએ.

૧. સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં રચાયેલાં પ્રાચીન જૈન કથાનકોના પ્રથોમાં શૃંગારરસનું અદ્ભુત વર્ણન કરેલું મળી આવે છે, તે તો સુવિદિત છે.

૨. સોળમાં સૈકામાં થયેલા વાચક કુશલલાભે 'દોલા મારવણીની કથા' સંવત ૧૬૧૭ ના વૈશાખ સુદ ૩ ને ગુરુવારના રોજ અને 'માધવાનલ કામકુંડલા ચોપાઈ-રાસ'ની રચના રાવલ હરરાજીના કુતૂહલ ખાતર રચી છે. આ અને કૃતિઓમાં શૃંગારરસની જન્મવટ કાઈ અદ્વિતીય પ્રકારની છે.

૩. સંવત ૧૬૧૪ માં શ્રીજયવંતસુરિએ સતી શીલવતીના ચરિત્રરૂપે (અભિનવ) શૃંગારમંજરી એ નામની છટાદાર શૃંગારિક કૃતિ રચી છે.

૪. સંવત ૧૬૩૯ માં કવિ બિલ્હણની પંચાશિકા નામની પ્રેમકથા વર્ણવવા સારજે ચોપાઈની રચના કરી છે.

૫. ઉપર્યુક્ત બધી જે કૃતિઓને ટપી જાય એવી કોકશાસ્ત્ર (કોક ચઉપઈ)ની રચના નર્સદાચાર્ય નામના જૈન યતિએ (સાધુપણામાંથી પતિત થયા પછી યતિપણામાં) કરી છે.

પ્રસ્તુત તેથી ઉપરાંત આગળ કહેવામાં આવશે તે અનુસાર જૈનોમાં આ કાવ્યની ખ્યાતિ પણ વધારે હોવાથી તેનો કર્તા જૈન જ હોય તેમાં કશું અસંભવિત નથી; એટલે દી. બ. દ્રુવ સાહેબ તથા શ્રીયુત મહેતાની કલ્પના અસ્થાને હોય એવું સ્પષ્ટ લાસે છે.

જેમ કુશલલાભ વાચકે રાવલ હરરાજીના કુતૂહલ ખાતર 'માધવાનલ કામકુંડલા ચોપાઈ-રાસ' તથા 'દોલા મારવણીની કથા' રચી, તેમજ, સંભવે છે કે 'વસંતવિલાસ' કાવ્યના લેખક આચાર્ય રત્નાગરે પણ આ કૃતિની રચના ચંદ્રપાલની વિનતિથી સંસ્કૃત-પ્રાકૃત કાવ્યોનો આધાર લઈને પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષામાં કરી હોય; કારણકે 'આદિનાથ જન્મભાષિણે' નામની એક નાની કૃતિ કે જે તે જ સમયના વિદ્યમાન કવિ 'દેપાલ ભોજક' વિરચિત સ્નાત્રપૂજન સાથે મિશ્રિત થઈ ગયેલી છે, તેના ઉપરથી આચાર્ય રત્નાગરમાં કવિત્વ શક્તિ હતી તેમ પુરવાર થાય છે.

માન્યવર દી. બ. દ્રુવ સાહેબની ખીજી કલ્પના એ છે કે 'તેણે (તેના રચનારે) તેને પ્રાચીન જૈન કવિઓની માફક 'કૃગ્નુ' સંજ્ઞા આપી નથી.'

'કૃગ્નુ' સંજ્ઞા આપવાની આવશ્યકતા જેવું અહીં તેને જણાયું નહિ હોય, કારણ કે આ કાવ્યમાં વસંતઋતુની અંદર નાયક-નાયિકાના વિલાસનું વર્ણન મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. અને કવિ બાલચંદ્ર વિરચિત 'વસંતવિલાસ' નામની કૃતિ તેની સન્મુખ હોવાથી

૧ જુઓ 'આનંદ કાવ્ય મહોદધિ' મોક્તિક ૭ મું.

૨ ગાયકવાડ ઓરીએન્ટલ સીરીઝ, નં. ૭ મો.

‘કુચુ’ ને બદલે ‘વસંતવિલાસ’ નામ જ તેના રચનારે રાખવાનું યોગ્ય ધાર્યું હશે એમ સહેજે કલ્પના થઈ શકે તેમ છે.

તેઓશ્રીની ત્રીજી કલ્પના એ છે કે ‘સમગ્ર કાવ્યમાં કોઈ પણ સ્થળે જૈનધર્મના સુવાસ સ્ફૂરતો નથી, તેથી એ જૈનેતર એટલે વૈદિક કવિ હોય’.

આખા કાવ્યમાં જૈનધર્મના કોઈ પણ સ્થળે સુવાસ સ્ફૂરતો નથી એટલે એનો કર્તા જૈનેતર એટલે વૈદિક કવિ હોય તેમ માનવાની કોઈ પણ જરૂર નથી, કારણકે તેમાં જેમ જૈનધર્મના સુવાસ સ્ફૂરતો નથી તેમ વૈદિક ધર્મના નામનિર્દેશ પણ સમગ્ર કાવ્યમાં મળી આવતો નથી.

વળી તેઓશ્રી ઠેક સત્તરમા સૈકામાં થએલા જૈનેતર કવિકૃત દ્વાદશ માસ, ફાગણ, કડી ૩ માંની નીચે મુજબની છાયા માત્ર ઉપર આપણું ધ્યાન ખેંચીને આ શૃંગારિક કાવ્યના કર્તા જૈનેતર હોવાની ચોથી કલ્પના કરે છે:

‘કેસુ કેસુમની પાંખડી (વાંકડી થઈ પેર)

જાણે મનમથ આંકડી રાંકડીને કરે કેર.’

પરંતુ જૈન સાધુ રતનમંદિરગણિ કૃત ‘ઉપદેશતરંગિણી’ કે જેની એક પ્રત પૂનાના ડેક્કન કોલેજના સરકારી સંગ્રહમાં સંવત્ ૧૫૧૯ ના ચૈત્ર સુદી ૨ ના દિવસે લખાએલી* (એટલે કે આ ‘વસંતવિલાસ’ કાવ્ય લખાયા પછી અગિયારમે વર્ષે જ લખાએલી) છે તેમાં આ કાવ્યની ૭૮ મી ટૂંક-

‘સખિ ! અલિ ચરણ ન ચાંપાઈ ચાંપાઈ લિધ્તિ નવિ ગન્ધ,

રૂઝઈ દોહગ લાગઈ આગઈ ઈસુ નિખન્ધુ.’ ૭૮

થોડા નજીવા ફેરફાર તથા કાવ્યના નામ સાથે અવતરણ તરીકે પાના ૨૬૮ ઉપર લીધેલી છે:

વસન્તવિલાસેડપિ—

‘અલિયુગ ! ચરણ ન ચાંપએ, ચાંપએ અતિહિ સુગન્ધ

રૂઝએ દોહગ લાગએ આગએ એહ નિખન્ધ. ૧૧૫૫

પ્રસ્તુત સમકાલીન અવતરણ ઉપરથી તેઓશ્રીની આ કલ્પના પણ નિર્મૂળ ફરે છે અને આ શૃંગારિક કાવ્યના કર્તા જૈન જ હોવાની મારી દલીલોમાં એક વધારે દલીલ મળી આવે છે.

વળી તેઓશ્રી જ્ઞાતે જ ‘પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્ય’ ની પ્રસ્તાવનાના પાના ૧૩ ઉપર જણાવે છે કે “ પ્રસ્તુત પ્રતમાં આરંભની છ તકતી નાશ પામી હોવાથી તથા બચેલી તકતીમાંથી કેટલીક દુર્વાચ્ય નીવડવાથી ‘વસંતવિલાસ’ ની ખીજ હાથપ્રત મેં પૂનાના સરકારી સંગ્રહમાંથી મેળવી હતી. તે પ્રત પોથીના આકારમાં હતી. એમાં કુલ પત્ર આઠ, પૃષ્ઠવાર લીટી અગિયાર અને દરેક લીટીમાં અક્ષર અડતાળીસ હતા. ગ્રંથમાન યસેં પચીસ શ્લોક આપ્યું હતું. પ્રત જૈન દેવનાગરી લિપિમાં ઉતારેલી હતી. તે સુવાચ્ય હતી, પણ બહુ શુદ્ધ ન હતી. ઓળખાણી અને પોથીની ગુજરાતી તુકે લગભગ સમાન હતી.....આ બે પ્રતો ઉપરાંત સુરતના સાહિત્ય પ્રદર્શનમાં રજુ થએલી એક જૈન પોથીમાંની ‘વસંતવિલાસ’ની કેટલીક ગુજરાતી કડીઓ જૂની ગુજરાતીના

* ‘ઉપદેશ તરંગિણી’, પ્રસ્તાવના, પાનું. ૨,

રસિયા સદ્ગત મણિલાલ બકારભાઈ વ્યાસે મારા ઉપર ઉતારીને મોકલી હતી, તેનો પણ મેં સંશોધનમાં ઉપયોગ કર્યો છે.”

તેઓશ્રીનું આ કથન પણ મારી માન્યતાને વધારે પુષ્ટિકર્તા છે, કારણ કે સંશોધન કાર્યમાં જે મેં પોથીઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો તે મેં પોથીઓ પણ જૈન પોથીઓ જ હતી અને તેથી આ કાવ્યનો કર્તા મૂળે જૈન અને તેનો પ્રચાર પણ જૈનોમાં વધારે પ્રમાણમાં હોવાની મારી અટકળ સાચી ઠરે છે.

વળી લખાણની તારીખ ભાદરવા સુદ ૫ ને મહામંગલ્ય પંચમી તરીકે લેખકે ઓળખાવી છે. ભાદરવા સુદ ૫ ને આજે પણ મહામંગલ્ય પંચમી તરીકે જૈનોમાં ગણવામાં આવે છે; તેનું કારણ એ છે કે પહેલાં જૈન સંપ્રદાયના મહામંગલકારી પર્યુષણ પર્વની સમાપ્તિ ભાદરવા સુદ ૫ ના રોજ થતી હતી, પરંતુ કાલકાચાર્યના સમયથી પંચમીની ચતુર્થી કરવામાં આવી અને ત્યારથી તેની પૂર્ણાહુતિ ભાદરવા સુદ ૪ના રોજ થાય છે, જે પ્રથા આજે પણ ચાલુ છે. પરંતુ પ્રાચીન પ્રથાની યાદગીરી નિમિત્તે ભાદરવા સુદ ૫ ના દિવસને મહામંગલ્ય પંચમી તરીકે જૈન સંપ્રદાયમાં સંબોધવામાં આવે છે. ન્યારે ઇતર સંપ્રદાયમાં તેને ઋષિપંચમી તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

કાવ્યના લેખક પણ એક જૈન આચાર્ય છે, સામાન્ય સાધુ નહિ. આચાર્યની પાસે ઘણા શિષ્ય સાધુઓ હોય છે. શિષ્ય વગરના એકલા સાધુને આચાર્ય જેવી નેખમદાર પદવી જૈન સંપ્રદાયમાં કદાપિ આપવામાં આવતી ન હતી. આ બધાં ઉપલબ્ધ સાધનો ઉપરથી મારી માન્યતા એવી છે કે આ કાવ્યના લેખક આચાર્ય રત્નાગર પોતે જ આ કાવ્યના બનાવનાર હોવા નોંધએ. વિદ્વદ્વર્ચ મુનિમહારાજ શ્રી પુણ્યવિજયજીએ મારા તરફથી તાજેતરમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ ‘જૈન ચિત્રકલ્પદ્રુમ’ નામના ગ્રન્થની અંદર ‘ભારતીય જૈન શ્રમણસંસ્કૃતિ અને લેખનકળા’ નામના લખેલા નિબંધની અંદર જણાવ્યું છે તે મુજબ આચાર્યો તથા વિદ્વાન સાધુઓ ઘણી વખત પોતાની ખાસ કૃતિઓ પોતાના હાથે જ લખતા. વળી ‘ઉપદેશ તરંગિણી’ વગેરેના સમકાલીન અવતરણ ઉપરથી એમ પણ અનુમાન થઈ શકે છે કે આચાર્ય રત્નાગરની આ કૃતિ તે વખતે જાન સમાજમાં બહુ પ્રચલિત હશે.

પ્રસ્તુત બીજા ઉલ્લેખમાં શ્રીયુત મહેતા આપણી સામે એક વધુ કલ્પના રજુ કરે છે કે ‘ચિત્રની અંદરમાં ચીતરૈલા પુરુષ અને સ્ત્રી બંનેના કપાળમાં વૈષ્ણવતાનું ચિન્હ છે.’ આ ચિન્હ ઉપરથી આ કાવ્યના કર્તા અગર ચીતરાવનારને જૈનેતર માની લેવાની ભૂલ કરતાં પહેલાં મારા તરફથી તાજેતરમાં જ પ્રસિદ્ધ થયેલ ‘જૈનચિત્રકલ્પદ્રુમ’ નામના ગ્રન્થમાં ‘ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળા અને તેનો ઇતિહાસ’ એ નામના નિબંધના પાના ૩૭-૩૮ ઉપરનો ખુલાસો વાંચી જેવાથી ખાત્રી થશે કે શ્રીયુત મહેતાની કલ્પના પણ તદ્દન નિરર્થક છે.

વિદ્વાનોની દુનિઆમાં વર્ષો થયાં પ્રસિદ્ધિમાં આવેલ આ જૈન ચિત્રપટના શૃંગારિક કાવ્યનો અક્ષરશઃ ઉતારો માગશર માસના “જૈન સત્ય પ્રકાશ”ના અંકમાં વાચકો સમક્ષ રજુ કરવાની ઇચ્છા રાખતો અને પોતે આ ઐતિહાસિક કૃતિ ગમે તે રીતે આજે વોશિંગ્ટનના Freer Gallery of Art માં જૈનોની બેદરકારીથી પહોંચી ગઈ છે, અને ત્યાં સુરક્ષિત છે તે વાતનો નિર્દેશ કરવાની રજા લઉં છું.

એક અતિ પ્રાચીન કલ્યાણુક-ભૂમિ

શ્રીઅયોધ્યાનગરી

લેખક:—આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપદ્મસૂરિજી

અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલિ, ત્રિકાલાબાધિત શ્રી જૈનેન્દ્રદર્શન દુનિયાનાં તમામ દર્શનોમાં અગ્રેસર છે, કારણકે આત્માને નિર્મલ બનાવવા માટે સર્વાંગપૂર્ણ સાધનો જૈનદર્શન સિવાય બીજા દર્શનોમાં દેખાતાં જ નથી. આ દર્શનથી જ જીવ, કર્મ વગેરેના અપૂર્વ તત્ત્વજ્ઞાનનો પણ અનુભવ મલી શકે છે. કર્મોનાં ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, ક્ષય આદિ જેમ દ્રવ્ય, કાલ, ભાવ, અને ભવદ્વારા થાય છે તેમ ક્ષેત્રના પ્રભાવે પણ થાય છે. માટે જ પરમ પૂજ્ય શ્રીશત્રુજ્યાદિ તીર્થોની માફક કલ્યાણુક ભૂમિઓ પણ અજ્ઞાન દશાથી બાંધેલાં કર્મોનાં ક્ષયોપશમાદિ કરાવી શકે છે. તેવાં પવિત્ર સ્થલોની સ્પર્શના મનની ઉપર સારામાં સારી અસર કરી શકે છે. નિર્યુક્તિકાર પરમ પૂજ્ય શ્રુતકેવલી શ્રીભદ્રબાહુસ્વામિ મહારાજે ફરમાવ્યું છે કે. “મોક્ષરૂપિ મહેલના પાયા સમાન શ્રીસમ્યગ્દર્શનાદિનો અપૂર્વ લાભ મેળવવાની ઇચ્છાવાળા ભવ્ય જીવોએ તેવા પવિત્ર ક્ષેત્રની સ્પર્શના જરૂર કરવી જોઈએ.”

શ્રીઅયોધ્યાનગરી કલ્યાણુક ભૂમિ તરીકે જૈન શાસ્ત્રોમાં ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે. જુઓ: પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રીકલ્પસૂત્ર, શ્રીજંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપિતિ આદિ સૂત્રોમાં અને શ્રીત્રિપદ્ધિશલાકા-પુરુષ ચરિત્ર વગેરે ગ્રંથોમાં અનેક પ્રસંગે અયોધ્યાનો ઉલ્લેખ આવે છે. તેથી આ નગરીનો ઇતિહાસ જાણવા માટે દરેક જિજ્ઞાસુને ઉત્કંઠા રહે એ સ્વાભાવિક છે. વાચકવર્ગ તેની બીના જાણીને વંદનપૂજનાદિથી આત્માને નિર્મલ બનાવે એ આશયથી તીર્થકલ્પાદિ અનેક ગ્રંથોને આધારે શ્રીઅયોધ્યાનગરીનો ઇતિહાસ નીચે પ્રમાણે જણાવું છું. જેમાં વચમાં જૈનપુરી રાજનગર (અમદાવાદ) ની નજીક આવેલ શ્રી સેરીસા તીર્થની પણ ટૂંક બીના આવશે.

વર્તમાન ચોવીશીના પ્રથમ તીર્થકર શ્રીઆદીશ્વર પ્રભુના રાજ્યાભિષેકના પ્રસંગે યુગલિઆઓએ કમલિનીના પાંદડાંઓના ફડીઆ બનાવી તેમાં પાણી ભરી લાવી પ્રભુના ચરણકમલની ઉપર સ્થાપન કર્યું (ધાર કરી). સૌધમેન્દ્રે-યુગલિઓની આ વિનય પ્રવૃત્તિ જોઈને કહ્યું કે—“આ સારા વિનીત (વિનયવાળા) પુરૂષો છે” ત્યારથી અયોધ્યાનગરી ‘વિનીતા’ આ નામથી પ્રસિદ્ધિ પામી. બીજા ગ્રંથોમાં આ નગરીને કોશલા, સાકેતપુર, ઇક્ષ્વાકુભૂમિ, રામપુરી વગેરે નામોથી ઓળખાવી છે. સુગૃહીત નામધેય—શ્રી આદિનાથ, શ્રી અગ્નિનાથ, શ્રી અભિનંદન સ્વામિ, શ્રી સુમતિનાથ અને શ્રી અનંતનાથ, એમ પાંચે તીર્થકરોની તથા શ્રી મહાવીરદેવના નવમા ગણધર^૧ શ્રી અચલ બ્રાતાની પણ-જન્મભૂમિ આ જ નગરી છે. આજ નગરીમાં પૂર્વે દશરથ, રામચંદ્ર,

૧. આ બાબતની વિશેષ બીના, શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષકમાં આપવામાં આવશે.

ભરત વગેરે અનેક રાજાઓ થઈ ગયા છે. જેઓની સંપૂર્ણ ખીના કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદસૂરિજીએ બનાવેલા તેસઠશલાકાપુરુષચરિત્રના ૭ માં પર્વમાંથી મળી શકે તેમ છે.

વિમલવાહન વગેરે સાતે કુલકરો પણ આ જ નગરીમાં થઈ ગયા. અહીં જ બલદેવ શ્રી રામચંદ્રજી આદિને સતી શિરોમણિ સીતાએ પવિત્ર શીલનો ચમત્કાર બતાવ્યો હતો. સીતા અગ્નિમાં પડવાની તૈયારી કરે છે, ત્યાં શીલના જ પ્રભાવે અગ્નિ જલરૂપ થઈ જાય છે. તે મહાસતીએ શીલના જ મહિમાથી જલના ઉપદ્રવથી પીડાતી આખી નગરીને (પ્રબળ) બચાવવી. ૧

ભરતક્ષેત્રના મધ્યમાં રહેલી આ નગરી જ્યારે ઇંદ્રની આજ્ઞાથી કુબેરદેવે વસાવી ત્યારે લંબાઈમાં ૧૨ યોજન પ્રમાણ અને પહોળાઈમાં ૯ યોજન પ્રમાણ હતી. પૂર્વે આ સ્થલે રત્નમય લવ્ય વિશાલ મંદિર હતું, જેમાં સંઘના સકલ વિદ્વેનો હડાવનાર ચક્રેશ્વરી માતાની અને ગોમુખ્યક્ષત્રી મહાપ્રભાવશાલિ મૂર્તિઓ હતી. અહીંનો ધર્મર નામનો વિશાલદ્રહ, જે સ્થલે સરયૂ નદીને મલે છે, તે સ્થલ સ્વર્ગદ્વાર એવા નામથી ઝોળખાયેલ છે. આ શ્રીઅયોધ્યાનગરીની ઉત્તર દિશામાં બાર યોજન છેટે શ્રીઅષ્ટાપદ નામનો લવ્ય પર્વત આવેલ છે. અહીં દેવાધિદેવ શ્રી ઋષભદેવ, માહ વદિ તેરસ (ગુજરાતી પોષ વદિ ૧૩) ને દિવસે, છ ઉપવાસ કરીને પદ્માસને ૧૦૦૦ પુરુષોની સાથે સિદ્ધપદ પામ્યા છે. એથી ષટ્પંડનાયક, ૫૦૦ ધનુષ્ટી કાયાવાલા, ૮૪ લાખ પૂર્વના આયુષ્યવાળા તથા આરીસા ભુવનમાં અનિત્યભાવના તથા અશુચિભાવના ભાવીને ક્વલ-જ્ઞાન મેળવનાર શ્રી ભરત ચક્રવર્તિએ—“સિંહનિષદ્ધાયતન” નામનો ત્રણ ગાઉ ઉંચો લવ્ય પ્રાસાદ બંધાવ્યો. અને એમાં વર્તમાન ચોવીશીના ચોવીશે તીર્થકરોનાં, દરેકના વર્ણ, ઉંચાઈ અને સંસ્થાને અનુસારે ચોવીશ બિંબો પધરાવ્યાં હતાં. તે બિંબોનો ક્રમ આ પ્રમાણે ગોઠવવામાં આવ્યો હતો:—પૂર્વદિશામાં, પૂર્વાનુપૂર્વીક્રમ પ્રમાણે, પહેલાં બે તીર્થકરોનાં બિંબો, અને દક્ષિણ દિશામાં શ્રી સંભવનાથ આદિચાર પ્રભુનાં બિંબો, પશ્ચિમ દિશામાં શ્રી સુપાર્શ્વનાથ આદિ ૮ પ્રભુનાં બિંબો તથા ઉત્તરદિશામાં શ્રી ધર્મનાથ આદિ ૧૦ પ્રભુનાં બિંબો પધરાવ્યાં. તે ઉપરાંત પોતાના ભાઈઓના ૧૦૦ સ્તૂપો (દેયડીઓ) કરાવ્યા.

પ્રભુ શ્રીઆદિદેવ વગેરેના સમયમાં આ નગરીના લોકો આ પર્વતની નીચાણવાલી ભૂમિમાં આનન્દભેર ક્રીડા કરતા હતા. અહીં હાલ પણ શ્રી ઋષભદેવનું લવ્ય મંદિર હયાત છે; તથા શ્રી પાર્શ્વનાથ વાટિકા (વાડી) અને સહસ્રધાર સીતાકુંડ આ નગરીની શેલામાં વધારો કરી રહ્યાં છે. આ નગરીના કોટની ઉપર મહોન્મત્ત સિંહ યક્ષ છે—કે જેની આગળ થઈને હાથીઓ હાલ પણ ચાલી શકતા નથી અને ચાલે તો જરૂર મરણને જ શરણુ થાય. અન્ય દર્શનિઓ પણ અહીં યાત્રાર્થે આવે છે, કારણકે ગોપ્રકરાદિ લૌકિક તીર્થો અહીં છે. અહીં આવનારને સાત તીર્થની યાત્રાનો લાભ થાય છે. અહીંની સરયૂ નદીનો ધોધપ્રવાહ ઠેક ગઠની બીંત સુધી આવે છે.

૧. આ બનાવ બન્યા બાદ સીતાજી-સંસારનો વિચિત્ર સ્વભાવ વિચારી રામની પહેલાં જ સંયમ લે છે. છેવટે બારમા અચ્યુત દેવલોકે સમ્યક્દ્રષ્ટિ ઇંદ્ર થાય છે.

મહાપ્રભાવક શ્રી સેરીસાતીર્થની ખીના

આ અયોધ્યાનગરીમાંથી નવ અંગોની ઉપર ટીકાઓ બનાવનારા શ્રીઅલયદેવ-સૂરીશ્વરજીની પરંપરામાં થયેલા શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિજી મહારાજ દિવ્યશક્તિથી આકાશમાર્ગે વિશાલ ચાર બિંબો મહાપ્રાચીન તીર્થભૂમિ શ્રીસેરીસા તીર્થમાં લાવ્યા. તે ખીના સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે છે :—

આમાનુષામ વિચરતા પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીદેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ, કે જેમણે ધરણેન્દ્ર-પદ્માવતીની આરાધના કરી છે, આ શ્રીસેરીસાનગરમાં ઉત્કૃષ્ટિક (ઉકરડા) જેવા સ્થાને કાઉસ્સગ્ગ ખ્યાને રહ્યા. એમ અનેકવાર આચાર્ય મહારાજને ત્યાં કાઉસ્સગ્ગ કરતાં નેઈને શ્રાવકોએ ગુરુજીને પૂછ્યું કે હે ભગવંત! આમ વારંવાર આ જગ્યાએ કાઉસ્સગ્ગ કરવાનું શું કારણ? ગુરુએ ખુલાસો કર્યો કે અહીં પાષાણની વિશાલ શિલા છે. તેમાંથી મહાપ્રભાવશાલિ શ્રી પાર્શ્વપ્રભુની પ્રતિમા થઈ શકે તેમ છે. આ કાર્ય પદ્માવતી દેવીની સહાયથી બની શકે તેમ છે. ગુરુજીના આ વચનો સાંભળી શ્રાવકોએ કહ્યું કે જો એમ હોય તો કૃપા કરી આપશ્રી અદ્ભુત તપથી દેવીની આરાધના કરો. ગુરુજીએ શ્રાવકના કહેવાથી અદ્ભુત તપસ્યા કરવાપૂર્વક દેવીની આરાધના કરી. દેવીએ પ્રત્યક્ષ થઈ કહ્યું કે સોપારક નામના ગામમાં એક આંધળો સૂતાર રહે છે, તે જો અહીં આવીને અદ્ભુત તપ કરી સૂર્ય આથમ્યા બાદ પ્રભુ શ્રીપાર્શ્વનાથની પ્રતિમાને ઘડવા માંડે, તો સૂર્ય ઉગ્યા પહેલાં તે સંપૂર્ણ બનાવી શકશે. દેવીએ કહેલી ખીના ગુરુમહારાજે શ્રાવકને જણાવી. જેથી તે સલાટને માણસ મોકલીને તેમણે ત્યાંથી બોલાવ્યો. સલાટે આવીને પ્રતિમા ઘડવા માંડી. મસ્તક ઉપર ધરણેન્દ્રની ફણાના દેખાવવાળી પ્રતિમા ઘડતાં ઘડતાં છાતીના ભાગમાં મશ (મસો) પ્રકટ થયો. સલાટે તો સામાન્ય ડાઘ જણાવે તે વાતને ખ્યાનમાં ન લીધી. પ્રતિમા સંપૂર્ણ ઘડી રહ્યા બાદ જ્યારે સમારકામ (ધર્મણ) કરતાં એને લાગ્યું કે આ તો મશ છે ત્યારે તેને દૂર કરવા માટે હથિયાર ઠોક્યું તો તે મશના ભાગમાંથી લોહીની ધાર છૂટી. આ વાતની શ્રીગુરુમહારાજને ખબર પડતાં તેમણે સલાટને ઈપકા આપતાં જણાવ્યું કે હથિયાર ઠોકવાની કંઈ પણ જરૂર ન હતી. જો આ મશને તેમને તેમ રહેવા દીધો હોત તો આ પ્રતિમા મહા-અમત્કારિ બનત. પછી અંગુઠો ત્યાં દેખાવવાથી લોહી નીકળતું બંધ પડ્યું. આ પ્રતિમા તૈયાર થયા બાદ ખીજી પણ ચોવીશ પ્રતિમાઓ અહીં સ્થાપન કરાવી. ત્યારબાદ દેવતાઈ શક્તિથી (દેવ મારફત) ગગનમાર્ગે રાત્રિએ ખીજાં ત્રણ બિંબો અયોધ્યાથી અહીં લાવવામાં આવ્યા. અને ચોથું બિંબ અહીં લાવતા વચમાં ધારાસેનક ગામના ક્ષેત્રમાં પ્રભાતકાલ થવાથી તે ત્યાં સ્થિર થયું. અને અહીં સેરીસાતીર્થમાં, પરમાર્હત શ્રીકુમારપાલે ચોથું બિંબ ભરાવી સ્થાપન કર્યું.

આ શ્રીસેરીસાપાર્શ્વનાથની મહાઅમત્કારિ પ્રતિમાને હાલ પણ શ્રી સંઘ પૂજાદિ કરવા દ્વારા ભક્તિભાવથી આરાધી સકલ વિદ્યોને હડાવી ઋદ્ધિસિદ્ધિ મેળવે છે. આ તીર્થમાં આ પ્રતિમાના પ્રભાવે મ્લેચ્છો પણ ઉપદ્રવ કરી શકતા નથી. એ પ્રમાણે શ્રીઅયોધ્યાનગરીની અને શ્રીસેરીસાતીર્થની ટુંક ખીના સપ્રમાણ જણાવે ભવ્યજીવો તીર્થભક્તિમાં ઉજમાલ બની સ્વકલ્યાણ સાધે એ જ હાર્દિકે ભાવના! અવસરે શ્રીસેરીસાતીર્થની સંપૂર્ણ પ્રાચીન ખીના પણ આપવા ભાવના છે.

પુરાતન ઇતિહાસ અને સ્થાપત્ય

(૧) પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ (આર લેખો)

સંપાદક:-
મુનિરાજ શ્રી જયન્તવિજયજી

(૧૬)^{૧૦}

.....શ્રીનાગેન્દ્રગચ્છે શ્રીસીલગ(ગુ)ણસૂરિસંતાને શ્રે૦ રામ્વણસુત શ્રે૦ સોના તથા શ્રે૦ જસરાસુત.....શ્રીચારૂપપ્રામે શ્રીમહાતીર્થ શ્રીપાર્શ્વનાથ પરિકરકારિત-પ્રતિષ્ઠિતં શ્રી દેવચંદ્રસૂરિમિ [:]

.....શેઠ રાવણના પુત્ર શેઠ સોના તથા શેઠ જસરાજના પુત્ર.....એ કરાવેલ શ્રીચારૂપ ગામમાં વિરાજિત મહાતીર્થસ્વરૂપ શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનના પરિકરની શ્રીનાગેન્દ્રગચ્છના શ્રીશીલગુણસૂરિની પરંપરામાં થયેલા શ્રીદેવચંદ્રસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

વિશેષતા:—આ લેખમાં, ચારૂપ ગામના જિનાલયમાં વિરાજિત શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનને મહાતીર્થસ્વરૂપ ક્રમેલ છે. એટલે એ કાળમાં આ ચારૂપ મહાતીર્થ ગણાતું. હાલં પણ ખાસ યાત્રા કરવા લાયક છે.

(૧૭)^{૧૧}

ૐ શ્રીમાલધર્કટામ્નાયે વઙ્ગરાત્મજો રૂવલ (પલઃ) ।

યથાર્થો વિમલઃ શ્રાદ્ધઃ સુધીર્ઘ્મપરાયણઃ ॥ ૧

ધારાપદ્વીયસંતાને મંકાસ્થાને જિનાલયે ।

પિતુઃ પુણ્યાય તેનેયં પ્રતિમાકારી સુંદરા ॥ ૨

સંવત(ત્) ૧૧૨૬ વૈશાખ વદિ ૧૧ શનિદિન ॥

૧૦. આ લેખ, પાટણ પાસે આવેલા ચારૂપ ગામના જિનાલયના મૂળનાયક શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનની નીચેની પરિકરની ગાદી પર ખોદેલો છે. ત્રણ વરસો પહેલાં પરિકર જીર્ણ થતાં તેને કાઢીને રંગમંડપમાં જ જમીનમાં ભંડારી દીધેલ. જીર્ણોદ્ધાર વખતે તેનું ખોદકામ થતાં પરિકરની ગાદીના ટુકડા નીકળ્યા, તેને સમરાવીને શ્રીમૂળનાયકજીની નીચે ફરીને સં૦ ૧૯૮૪ ના જેઠ શુદ્ધિ પાંચમે થયેલ પ્રતિષ્ઠા વખતે સ્થાપન કરેલ છે. તેના પર આ લેખ ૨૧ લાઈનમાં ખોદેલો છે. તેમાંની પ્રથમની બે લાઈનોનો પ્રારંભનો થોડો થોડો ભાગ નષ્ટ થયો છે. તેથી સંવત્ જતો રહ્યો છે. ત્રીજી લાઈન વચ્ચેથી શરૂ કરેલી હોવાથી તેનો પ્રારંભનો ભાગ નષ્ટ થયો નથી. લેખ પડીમાત્રાવાળી લિપિમાં છે. લેખની લિપિ અને પરિકરની કોરણી વગેરે ઉપરથી તે ૧૨ મી યા ૧૩ મી શતાબ્દીનો હોવાની પૂરી સંભાવના છે.

૧૧. આ લેખ; પાટણ અને હારીજની વચ્ચે આવેલા 'જમણપુર' ગામના જિનાલયના મૂળનાયક શ્રીચંદ્રપ્રભ ભગવાનની ફરી પ્રતિષ્ઠા કરતી વખતે દાખલ કરેલી 'મંકાસ્થાન'થી આવેલી પરિકરની પ્રાચીન ગાદી પર ખોદેલો છે. નં. ૧૮ વાળો લેખ પણ પરિકરની ગાદીમાં ખોદેલો છે કે જે ગાદી જમણપુરના ઉપાશ્રયમાં પડી છે. અને લેખની લિપી પ્રાચીન છે. આના જેવી જ પ્રાચીન પરિકરની લેખ વિનાની ગાદી અને પરિકરનો ઉપરનો ભાગ અહીંના ઉપાશ્રયમાં રાખી મુકેલ છે.

૧૯૯૨

પુરાતન ઇતિહાસ અને સ્થાપત્ય

૧૨૩

સંવત્ ૧૧૨૬ ના વૈશાખ વદિ ૧૧ ને શનિવારે, શ્રીમાલગ્નાતીય અને ધર્મકર્મગોત્રના શેઠ વર્ધરાના; બુદ્ધિશાળી, નિર્મળ ગુણોવાળા, ધર્મકાર્યોમાં તત્પર રહેનાર, શ્રાવક અને નામ જેવા ગુણોવાળા 'શ્વપ્ત' નામના પુત્રે; મંડા (માંડા) ૧૨ નામના સ્થાનના શ્રીધારાપદ્મી ગચ્છના જિનમંદિરમાં પોતાના પિતાના કલ્યાણ માટે સુંદર આ પ્રતિમા કરાવી.

(૧૮)

ૐ શ્રાવણદગ્ધે શ્રીમાલવિશાલધર્મકર્મટાન્વયજઃ ।

શ્રીવરણાગમહત્તમ-તનયઃ શ્રીસંતુકામાલ્યઃ ॥ ૧

તઙ્જનનીસંપૂણ્યા (યા) પુણ્યાય સ્વસ્ય કારયામાસ ।

મંકાસ્થાનકચૈચે સદ્વિયમિદં જિનેન્દ્રસ્ય ॥ ૨

સં ૧૧૨૬ વૈશાખ [વ]દિ ૧૧ શનો ।

૧૨. હારીજ અને ચાલુક્યોના વચ્ચે હારીજથી આશરે પાંચેક ગાઉ દૂર 'માંડા' નામનું એક ગામહું છે. ત્યાં હાલ એક પણ શ્રાવકનું ઘર, ઉપાશ્રય કે જિનાલય કંઈ પણ નથી. પરંતુ સં. ૧૯૩૪ ની સાલમાં ઉક્ત માંડા ગામના સીમાડાના ખેતરમાંથી જિનેશ્વર ભગવાનનાં પ્રાચીન આશરે ૭૫ પરિકર નીકળ્યાં હતાં. તે પરિકરો આસપાસના ગામના શ્રાવકો પોતપોતાની જરૂરીઆત અને સગવડ પ્રમાણે લઈ ગયા હતા. તેમાંથી ચાર નંગ જમણપુર લાવવામાં આવ્યાં હતાં. તેમાંની એક ગાદી ફરીવારની પ્રતિષ્ઠા વખતે મૂળનાયકજીની નીચે ગાદી તરીકે ગોઠવી છે. બાકીનાં ત્રણ નંગ જમણપુરના ઉપાશ્રયમાં અસ્તવ્યસ્ત રીતે પડેલાં છે.

એ જ માંડા ગામના ખેતરમાંથી દશેક વરસ પહેલાં એની જ બીજી એ પરિકરની ગાદીઓ અને એક પરિકરનો ઉપરનો ભાગ નીકળેલ, તે રાજ્યમાં દાખલ થઈ કેટલોક વખત હારીજની ડોટમાં પડી રહેલ. પછી હારીજના સંઘને સોંપવામાં આવેલ. અમે સં. ૧૯૮૮ માં હારીજ ગયા તે વખતે ત્યાંના દેરાસરમાં એ ત્રણે ચીજો છુટી પડી હતી. ત્યાર પછી નવા દેરાસરની પ્રતિષ્ઠા થતાં તેનો શું ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો તેની ખબર નથી.

માંડા ગામનાં ખેતરોમાંથી આટલાં બધાં પરિકરો નીકળ્યાં ત્યારે તે સીમાડાના કોઈને કોઈ ખેતરોમાં તીર્થંકર ભગવાનની મૂર્તિઓ પણ અવરય ભંડારેલી હોવી જોઈએ. શોધખોળ કરવાથી તેનો પત્તો લાગી શકે.

જે 'માંડા' ના ખેતરોમાંથી આટલાં આટલાં પરિકરો નીકળે અને જેમાંના કેટલાંક, ગુજરાતના મહારાજ ભીમદેવ (પહેલો) અને કહલુદેવના મલામાલ્ય સાંતુ મંત્રી જેવા એ ભરાવેલાં હોય તે માંડા સ્થાનની તે વખતમાં કેટલી જાહોજલાલી અને પ્રસિદ્ધિ હશે, તે વાચકો સ્વયં સમજી શકશે માંડા નગરી સંબંધી વિશેષ જાણવા ઇચ્છનારે "જૈન" ના તા. ૧૫-૫-૩૨ ના અંકમાં પ્રગટ થયેલ મારો "માંડાનગરી" નામનો લેખ જોવો જોઈએ.

૧૨૪

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

આશ્ચિન

(૧૯) ૧૩

ૐ થારાપદ્રગચ્છે । શ્રીમાલવિશાલધર્મકર્તાન્વયજઃ

શ્રીવરણાગમહત્તમ—તનયઃ શ્રીસંતુકામાયઃ ॥

તઃજ્જનનીસંપૂણ્યા(ર્યા) પુણ્યાય સ્વસ્ય કારયામાસ

મંકાસ્થાનકચૈત્યે સક્રિયમિદં જિનેંદ્રસ્ય ॥

સં ૧૧૨૬ વૈશાખ વદિ ૧૧ [શનૌ]

નં. ૧૮ અને ૧૯ના લેખોવાળી પરિકરની ગાદીઓ અત્યારે લિખ લિખ ગામોમાં હોવા છતાં એ બંને માંકા નામના ગામના ખેતરમાંથી આવી છે. આ બંને લેખો એક જ ઘણીના સરખી હકીકતવાળા અને એક જ સાલ-મિતિના છે. તે બંને લેખોનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે :—

શ્રીથારાપદ્રીય ગચ્છની આમ્નાયવાળા, શ્રીમાલીજ્ઞાતીય અને ધર્મકર્તા નામના વિસ્તારવાળા જોતમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીવરનાગ નામના મંત્રીનો પુત્ર શ્રી સાંતુ^{૧૪} નામનો મહામંત્રી થઈ ગયો, તેની સંપૂણી (સંપૂરી) નામની માતાએ, મંકા નામના સ્થાનના જિનાલયમાં પોતાના કલ્યાણ માટે શ્રી તીર્થંકર ભગવાનનું આ પરિકર, વિ. સં. ૧૧૨૬ ના વૈશાખ વદિ ૧૧ ને શનિવારે કરાવ્યું.

૧૩ ઉપર્યુકત 'મંકા' ના ખેતરમાંથી પાછળથી નીકળેલી પરિકરની એ ગાદીઓ અને એક પરિકરનો ઉપરનો ભાગ, આ અર્ધું હારીજના ધર્મશાળા પાસેના નવા દેરાસરના સભામંડપમાં સં. ૧૯૮૮ માં છુટું પડ્યું હતું. તેમાંની એક ગાદી ઉપર આ લેખ ખોદેલો છે. ખીજી ગાદી પર લેખ નથી. પરંતુ એ ત્રણે ચીજો સુંદર કારણીવાળી અને પ્રાચીન છે.

૧૪. આ સાંતુ મંત્રી ગુજરાતના સોલંકી મહારાજ પહેલા ભીમદેવ અને મહારાજ કરણદેવના રાજ્યકાળમાં મહામંત્રી હતો, અને મહારાજ સિદ્ધરાજ જયસિંહના રાજ્યકાળના પ્રારંભના થોડાં વર્ષો સુધી પણ એણે મંત્રીપદ ભોગવ્યું હતું. નાના હોદ્દાઓ ઉપરથી આગળ વધતાં વધતાં તે લાટ દેશ (ભુગુકચ્છ-ભરૂચ) નો દંડનાયક-સુખો થયો હતો. તે વટપદ્ર (વડોદરા)નો રહેવાસી હતો. તેનાં માતા-પિતાનું નામ અનુક્રમે સંપૂરી અને વરણાગ હતું. (વરણાગ પણ મંત્રી હતો.) મંત્રી સાંતુની સ્ત્રીનું નામ શિવાદેવી અને એ પુત્રોનાં નામ અનુક્રમે નીત્રા અને ગીગા હતાં. "જૈન"ની ગયા વરસની લેટ તરીકે "સાન્તૂ મહેતા" નામની ઐતિહાસિક નવલકથા છપાણી છે, તેમાં તેના પિતાનું નામ 'ધરણાગ' આપેલું છે અને તેનું મૂળ નામ સંપત્કર આપેલું છે. પરંતુ આશુ-દેલવાડાના વિમલવસહી મંદિરમાંથી વિ. સં. ૧૧૧૯ નો ઉક્ત મંત્રીનો એક લેખ મળ્યો છે, તેમાં તેનું મૂળ નામ શાંતિ અમાલ્ય લખેલ છે. 'શાંતિ' કે સંપત્કર ઉપરથી ટુંકું નામ 'સાન્તૂ' પડી ગયું હશે એમ જણાય છે. તેણે આશુ-દેલવાડાના વિમલવસહી મંદિરની ભમતીની તેરમી દેરીમાં મૂળનાયકજીની મૂર્તિ પોતાના પુત્રોના ત્રેય માટે ભરાવી હતી. મંત્રી સાંતુ મહાપરાક્રમી, શરવીર, બુદ્ધિશાળી અને રાજ-પ્રકરણમાં પ્રવીણ હોવા સાથે જૈનધર્મમાં દૃઢ શ્રદ્ધાવાળો આવક હતો.

સમાચાર

- ❑ ભરતપુરમાં ગોપાલગઢ મહોત્સવામાં શ્રીમાળી જૈનોએ અનાવેલ શ્રી આદિશ્વર ભગવાનના દેરાસરનો હર્ષોદ્ધાર કરવા માં આ ચો છે અને બીજા ભાદરવા સુદી સાતમને સુધવારના દિવસે પ્રભુજીની પ્રતિમા ગિરાજમાન કરવામાં આવી છે.
- ❑ શ્રીનેમિતાથ ભગવાનની જન્મદયાણુક ભૂમિ શૌરીપુર તીર્થના અંગે દિગંજરોની સામે ચાલતા કેસના અંગે આગરાની શ્રીશૌરપુર તીર્થરક્ષક કમીટીએ ફંડ કરવાનું શરુ કર્યું છે. કેટલાક ભાઈએએ આ તીર્થરક્ષાના કામમાં પોતાના દ્રવ્યનો ઉપયોગ કર્યો છે. કેસની તારીખ બીજી નવેમ્બરની છે. શ્રી આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી તરફથી આ કામને અંગે રૂ. ૫૦૦૦)ની રકમ આપવાનું તથા પેઢીના મેનેજર શ્રીમાન નાગરદાસ કરતુરચંદ શાહ બી. એ. એલ. એલ. બી ને મોકલવાનું નક્કી કર્યાના સમાચાર મળ્યા છે.
- ❑ અજમેરથી “ધર્મરત્ન” નામનું માસિક પત્ર નીકળતું શરુ થયું છે. આ માસિક પત્ર ત્યાંના સ્વેતાંજર જૈન પર્લોવાલ સંઘનું મુખ્યપત્ર રહેશે.
- ❑ દિલ્હીમાં કુતુબખાનામાં આવેલ એક જૈન મંદિરના બગીચાને કેટલાક મુસલમાનોએ તે સ્થરથાન હોવાની વાત ઉપજાવી કેઢીને તેનો કબજો મેળવવા માટે દિલ્હીની વકફ રક્ષણસમિતિ દ્વારા કોર્ટમાં કેસ નોંધાવ્યો છે. દિલ્હીના જૈનો આ માટે યોગ્ય વિચારણા કરી રહ્યા છે.
- ❑ મદ્રાસ તરફની એક શીલ્મ કંપનીએ પોતાની એક શીલ્મમાં જૈનોની લાગણી દુભાય એવી વસ્તુ ઉતારી હતી. મદ્રાસના જૈનોના પ્રયત્નથી એ શીલ્મ કંપનીએ પોતે ઉતારેલી શીલ્મમાં યોગ્ય સુધારો વધારો કરવાનું કહ્યું છે.

સ્વીકાર

૧. શ્રીનપગરજી શ્રમણ વંશવૃક્ષ—સંપાદક અને પ્રકાશક જયંતીલાલ છોટાલાલ શાહ, કંવેરીવાડ, સાનભાયાની હવેલી, અમદાવાદ. પુસ્તકાકાર બીજી આવૃત્તિ, મૂલ્ય એક રૂપિયો.

૨. તત્ત્વાર્થમુત્ર જ્ઞાનગમત્તમન્વય—સમન્વયકર્તા ઉપાધ્યાય મુનિશ્રી આત્મારામજી (પંજબી), મળવાનું કેકાણું-જૈન સાહિત્ય મંડળ, સૈદમિદા બાગર, લાહોર (પંજબ)

મુદ્રક અને પ્રકાશક : ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ, મણિ મુદ્રણાલય,
કાણુપુર, ખન્નુગીની પોળ, અમદાવાદ.

પ્રકાશનસ્થાન : શ્રી જૈનધર્મ, સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય,
જેશિંગભાઈની વાડી, ધીકાંઠા, અમદાવાદ.

Regd. No. B-7801.

છેલ્લી તક !] આજે જ [રખે ભૂતતા !
ગ્રાહક થવા માટે લખો !

“શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ” નો
આગામી અંક

કાર્તિક શુક્લા પંચમી-જ્ઞાનપંચમી-ના શુભ દિવસે
“શ્રી મહાવીર નિર્વાણુ વિશેષાંક” તરીકે
પ્રસિદ્ધ થશે !

એ દળદાર વિશેષાંકમાં

પરમાત્મા મહાવીર દેવના જીવન સંબંધી
લિત્ત લિત્ત વિષય ઉપર લિત્ત લિત્ત વિદ્વાનોના ત્રિદ્વતાલયો
લેખો આપવામાં આવશે !

એ અંક

“શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ” ના ગ્રાહકોને કંઈ પણ વિશેષ મૂલ્ય
લીધા વગર ચાલુ લવાજમમાં જ

ભેટ આપવામાં આવશે !

[એ વિશેષાંકનું છુટક મૂલ્ય ૦-૧૨-૦ (ટપાલખર્ચ નુદું) રહેશે]

એ અંક

ભેટ મેળવવા માટે આજે જ ગ્રાહક થવા માટે લખો :

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેરિંગલાઈની વાડી, ઘીકાંટા

અમદાવાદ (ગુજરાત)